NOGLE HOVEDTRÆK

AF

SKRIFTARTERNES HISTORIE OG DIPLOMATIKEN

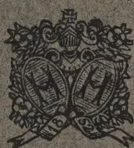
SAMT

LÆREN OM VAABENMÆRKER SEGL OG MØNTER

TIL VEJLEDNING VED HISTORISK LÆSNING OG STUDIUM

AF

JOH. STEENSTRUP

KØBENHAVN
H. HAGERUPS FORLAG
HOVEDKOMMISSIONÆR FOR NORGE: H. ASCHEHOUG & CO.
1915

SKRIFTARTERNES HISTORIE OG DIPLOMATIKEN

SAMT

LÆREN OM VAABENMÆRKER SEGL OG MØNTER

NOGLE HOVEDTRÆK

AF

SKRIFTARTERNES HISTORIE OG DIPLOMATIKEN

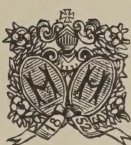
SAMT

LÆREN OM VAABENMÆRKER SEGL OG MØNTER

TIL VEJLEDNING VED HISTORISK LÆSNING OG STUDIUM

AF

JOH. STEENSTRUP

KØBENHAVN
H. HAGERUPS FORLAG
1915.

Udgivet med Bidrag af Universitetets Fritrykskonto.

KØBENHAVN — GRÆBES BOGTRYKKERI

FORORD

DENNE BOG behandler en Del forskellige Fag, der ofte sammenfattes under Navnet Historiens Hjælpevidenskaber. Jeg har undgaaet denne Benævnelse, ikke blot fordi i vor Tid den historiske Videnskab paa en hidtil ukendt Maade har forstaaet at benytte saa at sige alle Fag som sine Hjælpere, men fordi andre Fag end de her behandlede i en mindst lige saa høj Grad bringe Historien Hjælp, saaledes Geografien, Ethnografien og Sproghistorien. Af de Fag, som Bogen omfatter, er Diplomatiken helt og holdent Historiens Tjenerinde, medens Skriftarternes Historie er et Hjælpefag, som er lige saa nødvendigt for Filologen som for Historikeren. Numismatiken yder den historiske Forskning vigtige Oplysninger, men den angaar et meget specielt Omraade, den hviler paa et egenartet Studium og er tillige saa omfattende, at det synes urigtigt at give den en Betegnelse som underordnet Historien. Desuden staar Møntlæren Arkæologien nær, og Læren om Oldsager og Mindesmærker er en Søstervidenskab til Historien, der lige som denne har til Formaal at oplyse om Fortiden. Af disse Grunde har jeg ment det rigtigt i alt Fald paa Titelbladet at undgaa en Betegnelse, hvis Berettigelse kan bestrides.

For den, der driver historiske Studier, vil et vist Kendskab til de i Bogen behandlede Fag være nødvendigt, og Bogen er

skrevet særlig med de historiske Studerende for Øje. Det er imidlertid klart, at i den begrænsede Tid, der kan tildeles Studiet af Historie som Hovedfag ved Skoleembedseksamen, kan det kun være nogle Grundtræk af de her behandlede Fag, der kan tilegnes. Disse Hovedlinier har jeg fremstillet i denne Bog, hvor de findes trykte med Bogens større Sats (Korpus). Med en mindre Sats (Bourgeois) — og stundom ved Anvendelse af skarpe Klammer [ ] — har jeg meddelt Eksempler til Forstaaelse af Hovedreglen og endvidere yderligere Oplysninger til Vejledning for dem, som ville gaa noget videre i Studiet af disse Fag. Ligeledes er der med den mindre Skriftart meddelt forskellige Enkeltheder indenfor de behandlede Fag, hvorom de Studerende under deres Læsning kunde ønske Oplysninger, og som de her let ville kunne finde ved Hjælp af Bogens Navne- og Sagregister. Endelig har jeg overalt søgt at henvise til Litteraturen om Emnet.

September 1915.

JOHANNES STEENSTRUP.

INDHOLD

I. Materiale og Redskaber, anvendte til Skrivning.

II. Skrivekunsten og Skriftarterne.

III. Læren om Diplomer.

I. Materiale og Redskaber, anvendte til Skrivning.

1. Sten, Metaller, Træ, Vokstavler.

Som Indledning til en Fremstilling af Skriftarternes Historie vil det være nødvendigt at skildre det forskellige Materiale, hvorpaa man i ældre Tider har anbragt sin Skrift, og de Redskaber, man har anvendt til at fremstille den. Her behøve vi dog kun kortelig at minde om, hvordan det er paa Klippers eller Stenes Sider eller paa Hulers og Grotters Vægge, at man finder nogle af de ældste Forsøg paa ved Billeder og Tegn at give en Skrift, ligesom det i langt senere Tider var Søjler og Tavler af Marmor, der modtog de indholdsrige Indskrifter i Grækernes og Romernes Tidsalder. Hvor man dannede Genstande af det letformelige Ler, kunde ogsaa dette modtage Billeder og Tegn, og det var Leret, som gav Skrifttegnene den ejendommelige Karakter, hvormed de fremtræde hos Folkene i den mesopotamiske Floddal. Efter at Menneskene havde lært Metallerne at kende, ridsede man sine Tegn paa de støbte og hamrede Flader, saaledes som vi saa hyppigt træffe det hos det græske Folk og især hos Romerne. Men hos Romerne møde os endog Tavler af Metal som Bærere af Aktstykker eller Breve.

Det mærkeligste Eksempel herpaa ere de romerske Militærdiplomer, *tabulæ v. diplomata honestæ missionis*; de gaves til Veteraner og tildelte dem romersk Borgerskab og Ret til at indgaa Ægteskab med alle Retsvirkninger *(connubium)*.

De vare ofte dannede som en Dobbelttavle (*diptychon, di-*, dobbelt, *ptysso,* folder). To Metalplader, paa hvis indre Side den authentiske Tekst fandtes, paa Ydersiden en Gentagelse deraf, vare lagte mod hinanden og en Traad viklet om deres Midte; hvor Traadenes Ender mødtes, var der sat 7 Segl. Opstod der Tvivl om Aktstykkets virkelige Indhold, kunde Seglene borttages og den ydre Tekst prøves ved Hjælp af den authentiske.

Træspaan eller Trætavler ere i Middelalderen ofte blevne benyttede som det Materiale, hvori man skar, eller hvorpaa man med en Pen skrev Meddelelser, vel især Breve. Meget almindeligt var det ogsaa, at stedsevarende Kalendere bleve skrevne paa Træstokke.

En særlig Anvendelse fandt Træstave ved Regnskabsopgørelser, hvad der har holdt sig paa mange Steder omtrent til vor Tid eller endnu er i Brug. I Kristian V.s Danske Lov 5—14—50 hedder det, at man skal „betale efter Bog eller Karvestok, som Kreditor fremviser". Det var en spaltet Træpind, hvoraf Kreditor faar sin og Debitor sin Halvdel. Man lægger de to Pinde ved hinandens Side og skærer (*karve* d. e. indskære, skære Hak) Talangivelsen i dem, eller man spalter en i Forvejen mærket Pind i to Dele. Stregens Dybde eller Stregernes Antal angiver Summens Størrelse. Af det latinske Ord *talea*, Pind, opstod *tallia*, *la taille* som Navn paa Karvestokken; *la taille* blev i Frankrig Betegnelsen for en Skat, der især paahvilede de ikke privilegerede Stænder, idet den fik sit Navn efter Kvitteringen. Saadanne Karvestokke, 18 cm. lange og med Hakker af forskellig Længde efter den betalte Sum, anvendtes i det engelske Skatkammer, lige indtil en Lov 1782 forbød at give Kvittering paa denne Maade, hvad der dog først traadte i Kraft en Menneskealder senere; da man vilde brænde alle de ophobede Stokke, brød der Ild løs, og den gamle Parlamentsbygning brændte (1834).

I Oldtiden bleve jævnlig Trætavler med Voksover-

træk benyttede til saadanne Optegnelser, som ikke skulde have nogen varig Karakter, saaledes Notitser, Stile i Skolen, Udkast, Regninger eller Breve. Vilde man udslette Optegnelsen, udglattede man Vokset med Griflens for oven brede Hoved. I billedlige Fremstillinger fra Oldtiden se vi Mænd og Kvinder skrivende paa saadanne Tavler. Ogsaa Dobbelttavler vare kendte, eller flere Tavler vare forbundne sammen *(diptycha, triptycha, polyptycha).* Man har i Pompeji fundet Kvitteringer, skrevne paa Tavler, og i Guldbjergværker i Transsylvanien Triptycher fra det 2.—3. Aarh., hvis Ydersider vare ubeskrevne, medens de fire indre Sider indeholdt Købe- og Lejekontrakter og Kautioner.

Om en islandsk Biskop [o. 1330] fortælles det, at han i sit Bogværelse noterede paa en Vokstavle, hvad han ønskede uddraget af de læste Bøger, og senere lod sin Degn udskrive det. I en Kirke i Sogn i Norge har man fundet en lille Notitsbog, 8 Centimeter lang og halv saa bred; den var omsluttet af et Læderfoderal og bestod af 6 Træplader. Ydersiden paa den første og sidste Plade var smukt belagt med farvede Træsplinter, alle de indvendige Sider i Bogen havde bag en smal Rand en fordybet, med grønt Voks betrukket Flade. Der er i Bogen, som stammer fra o. 1300, gjort Optegnelser om Gangen i en Retssag, ligeledes anføres en Del Dyrenavne paa Latin med norsk Oversættelse[1]. I alle Lande synes denne Art Bøger dog især anvendte til Regnskaber, saaledes vare de i Brug i de tyske Byer gennem hele Middelalderen.

2. Papyrus.

Papyrus er en Art Halvgræs af kraftig Vækst, som i Oldtiden blev dyrket i Nildeltaet, hvor denne Plante nu er forsvunden, medens den findes i Nubien; den blev anvendt som Nytteplante i flere forskellige Øjemed, men især maatte dens Stængel tjene som Skrivemateriale. Vi finde hos flere

Forfattere i Oldtiden (Herodot, Strabo, Plinius) en Omtale af, hvorledes Tilberedningen foregik. Efter at man havde skrællet Overhuden af Stænglen, blev dens indre Cellevæv skaaret i tynde, fingerbrede Strimler, der lagdes langs hinanden med Længderanden ind over Sidestrimlen, hvorpaa de underkastedes et stærkt Tryk. Laget vædedes med Nilvand eller med en Lim, og et andet Lag af Strimler lagdes paa tværs derover. Derpaa bankede man Lagene sammen med en Hammer og glattede Overfladen med et Elfenbens-Redskab. Saaledes fremkom et bøjeligt Stof, der paa den Side, hvor det øvre Lags Strimler løb horisontalt, var let modtageligt for Skrifttegn; det kunde rulles sammen og have en ubegrænset Længde. Dets Bredde var varierende, men hyppigt o. 25 cm., og der blev skrevet paa det i parallele Kolonner.

Papyrusruller bleve især bekendte ved Fundene i Herkulanum, men i den nyeste Tid er der gjort talrige Fund af Papyrus i Ægypten.

Gennem hele Oldtiden var Papyrus det almindelig brugte Materiale. Dets Form var sædvanlig Rullen, der vikledes om en lille Stav i Midten; Papyrus i Bogform vare sjældne.

Endnu i Middelalderen holdt Papyrus sig i Brug baade til Bøger og Breve; af Paverne anvendtes den indtil o. 1000 endog som det eneste Materiale for Diplomer og Breve. I det frankiske Kancelli var den tidligere ophørt at benyttes, ingen af de karolingiske Fyrster anvendte den. Først paa Korstogstiden hører Fabrikationen deraf helt op.

3. Læder, Pergament.

Læder blev fra urgammel Tid anvendt til at skrive paa i Orientens Lande, saaledes siges Persernes hellige Skrifter at være nedskrevne paa 1200 Oksehuder. Ogsaa Grækerne have anvendt dette Materiale, førend Papyrus indførtes fra Ægypten. Hos Jøderne bleve Dyrehuder benyttede til den

hellige Skrift, og endnu den Dag i Dag er i deres Synagoger Thora, Mosebøgerne, hvoraf der oplæses paa Sabbaten, skrevet paa Læder.

Der findes hos Plinius en fra en anden Forfatter hentet Fortælling om, at man i Ægypten havde standset al Udførsel af Papyrus af Misundelse over det Bibliothek, som Kong Eumenes II [197—159] havde grundlagt i Pergamum, og at dette Forbud skulde have givet Anledning til, at man i Riget i Forasien opfandt Membranen, Pergamentet; det er iøvrigt først blevet kaldt *membrana pergamena* i en langt senere Tid. Dette Sagn har ingen Rimelighed for sig, snarere har man i det asiatiske Lærdomssæde opfundet en bedre Maade at tilberede Dyrehuder paa, eller denne By er bleven til et Midtpunkt for Handelen med hint bedre Materiale. Opfindelsen bredte sig til Vestens Lande, og Pergament vides at være anvendt i Italien paa Ciceros Tid, men det blev dog paa Grund af sin Kostbarhed gennem lange Tider kun sjældnere benyttet, og især ikke til Breve; først nogle Aarhundreder efter Oldtidens Slutning fortrængte det Papyrus.

Hvad der gav Pergamentet Forrang fremfor Papyrus var, at det var varigere, lettere anvendeligt i Bogform, og at der kunde skrives paa begge Sider af det; en større Pragt kunde anvendes paa det, og Skindet lod sig farve. Endelig var det i alt Fald paa enkelte Steder et billigere Materiale og ikke afhængigt af Høsten.

Til Pergamentet anvendtes Skind af Faar, Geder og Kalve. Skindet blev præpareret i en Kalkopløsning, saa at Haarene løsnedes, derefter blev det skrabet med et skarpt, halvmaaneformet Skrabejern, spændt ud og strakt i en Ramme og afglattet med Pimpsten.

4. Papir.

Papir er det sidst opfundne og det billigste af de til Skrivegrundlag anvendte Materialer. Det tilvirkes af Linned-

klude eller af Plantetrævler; først ved det 19. Aarhundredes Teknik er ogsaa Træmasse bleven anvendelig hertil. Det er derimod urigtigt, naar det tidligere er bleven antaget, at ogsaa Bomuld har været anvendt til Fremstilling af Papir.

Opfindelsen skyldes Kineserne, som lavede det direkte af Plantebast, men dog ogsaa af Klude med Tilsætning af Gibs eller Stivelse (4. Aarh. e. Kr.), og af dem lærte Araberne det at kende. Disse lavede det udelukkende af Klude, som de tilberedte ved Stampning; en Papirfabrik fandtes i Bagdad paa Harun al Raschids Tid (o. 800). Araberne bragte atter Papiret til Spanien og Italien, i hvilke Lande der fandtes Papirmøller i det 12.—13. Aarh., i Tyskland i det 14. Aarh. Paa den Tid blev Papir rundt om i Landene benyttet i mange offentlige Forhold, saaledes til Regnskaber. Da den pavelige Udsending Petrus Gervasius rejste i Danmark 1332, skrev han i sin Dagbog: jeg købte 12 Stykker Pergamentskind til derpaa at skrive mine Forretningssager eller Breve, thi Papyrus findes ikke i dette Rige. I de andre europæiske Lande er Papir allerede fra Midten af det 14. Aarh. bleven stærkt anvendt i Kancellierne, dog ikke til de mere højtidelige Aktstykker. I de nordiske Riger ses Papir at være benyttet i Valdemar Atterdags Tidsalder. Under Olafs og under Margretes Regering er det anvendt endog ret ofte ved Udfærdigelsen af Rettertingsdomme. Iøvrigt gik der flere Menneskealdre hen, inden Papir godkendtes ved Aktstykker eller Breve af nogen Betydning. Unionsbrevet fra Kalmar 1397, der kun er skrevet paa Papir, røber ogsaa ved dette Forhold de trufne Aftalers ufærdige Karakter.

De saakaldte Vandmærker, der ere indgaaede i Papirets Bestand og angive dets Tilblivelsessted, kendes saa langt tilbage som det 13. Aarh. Disse Fabriksmærker, *Filigraner*, have ofte Betydning for Bestemmelsen af et Aktstykkes Ælde eller Ægthed.

5. Rulle og Bog.

Rulle var i Oldtiden den almindelige Form for ethvert skrevet Arbejde, hvad enten det havde litterært eller brevligt Indhold; det rulledes op omkring en Midtstok. De Kristnes ypperste Bog, Biblen, var altsaa ogsaa i Rulleform; dens græske Navn *ta biblia*, Bøgerne, er iøvrigt dannet af *biblos*, Bast af Papyrus (det latinske Ord *liber* betød ogsaa oprindelig Bast). Volumen, som vi have beholdt som Betegnelse for Bind, peger endnu tilbage paa den oprullede Form, om hvilken ogsaa *rotulus*, Skatkammerrullen, Lægdsrullen, Rollen i Dramaet, minder.

Den flade Tavleform kendtes dog ogsaa; de foran omtalte Militærdiplomer og Vokstavler ere Eksempler derpaa. Vor nuværende Bogform var ikke helt ukendt; som Codex (*caudex*, det tynde Brædt) fremtraadte dog især Husholdningsbogen eller Notitsbogen. Efter at Pergamentet var fundet, begyndte man at samle Bladene i Bøger, dog kom det først ved Oldtidens Slutning mere almindeligt i Brug. Endnu i Middelalderen anvendtes ofte Ruller, især som Kopibøger, Regnskaber, Inventarielister. Denne Form har saaledes en Skraa fra det 14. Aarh. for St. Hans Gilde i Uggeløse, som findes paa det kgl. Bibliothek; Pergamentet er med den øverste Ende fastgjort til en Træstok, hvorom det er rullet op.

Ordet Bog har en lignende Herkomst som Romernes *liber*, idet ogsaa det peger paa det flade Træstykke (af Bøg), som man brugte til Skrivegrundlag, og hvori man ridsede de Bog-Stave, Runerne, der netop ved at skæres i Træ fik deres ejendommelige Form (S. 40). Det gamle nordiske Navn for et saadant Træstykke var *kefli, rúnakefli* [ogsaa *spjald, speld*].

6. Palimpsest.

Ved Palimpsest forstaas et Haandskrift, der er skrevet paa et Materiale, hvorpaa der har været skrevet, men som

er bleven befriet for sin tidligere Skrift (gr. *palin*, paany, *psao*, skraber).

I Oldtiden kunde man saaledes afvaske Papyrusrullen for paany at skrive derpaa, dog havde den gerne lidt saa meget derved, at man nødig skrev noget af Vigtighed paa den. Langt almindeligere blev det at benytte det beskrevne Pergament paany, her kunde man ved Skrabning faa Teksten bort og med Pimpsten gøre Bladet glat; da Pergament var dyrt, havde man Grund til at øve Munkene i en saadan Færdighed. Naar man i de mange *codices rescripti* har villet se et Vidnesbyrd om Vandalisme overfor Oldtidens Forfattere, er dette sikkert med Urette. Man kan finde Iliaden skreven ovenpaa Paulus' Breve, Sophokles ovenpaa theologiske Skrifter, og de romerske Digteres Arbejder ere sjælden blevne rescriberede, snarere have Prosaforfatterne maattet lide, Livius og Cicero have saaledes maattet vige for Gregor den Store og Augustinus. Ofte havde dog de saaledes benyttede Pergamenter i Forvejen lidt Skade ved Vand eller Ildebrand.

De paa denne Maade fundne Tekster have bragt værdifulde Skrifter fra Oldtiden for Dagen. Det er dog meget lidt, man har fundet af græske Forfattere, derimod er der gjort rige Fund indenfor den romerske Litteratur. Saaledes genfandt B. G. Niebuhr Juristen Gaius i et Haandskrift i Verona, Angelo Mai fandt Plautus i Milano og i Vatikanet Ciceros *De republica*. De fleste og mest værdifulde Palimpsester stamme fra det 7.—9. Aarh.

Det har naturligvis været en saare vanskelig teknisk Opgave for Nutidens Forskere at bringe den ældre Tekst for Dagen ved Hjælp af kemiske Midler, uden at Haandskriftet derved blev ødelagt.

7. Skriveredskaberne.

Medens man paa Vokstavlen skrev med Griffel, *stylus*, blev der paa Papyrus og Pergament skrevet med Rør,

kálamos, calamus, canna; hertil fik man de bedste Sorter fra Nillandene. At anvende Fjer af Fugle, *pennæ*, var næppe kendt i Oldtiden; den første Gang, det omtales, er i en Fortælling om, hvorledes Østgoternes Konge Theodorik satte sin Underskrift under Breve ved at lade Pennen følge Linierne i en Form, som blev lagt paa Brevet.

Blæk tilberedtes af Sod og Gummi eller af Galæble, i Middelalderen især af det sidste.

Om Litteraturen henvises til S. 42.

[1] Biskupa Søgur 848. — Huitfeldt-Kaas, En Notitsbog paa Vokstavler fra Middelalderen, i Christiania Vidensk.-Selskabets Forhandlinger 1886. Nr. 10. — 1359 skænker Domskolens Forstander i Lund ved Testamente: dicticas meas cum stilo argenteo. Kr. Erslev, Testamenter. 125.

II. Skrivekunsten og Skriftarterne.

8. Et Overblik over Skrivekunstens Udvikling.

Ligesaa urgammel som den Kunst er gennem Afbildning at fremstille en Genstand eller en menneskelig Handling, lige saa ung er den egentlige Skrivekunst. Det var paa et sent Tidspunkt i Menneskehedens Udvikling, at den lærte at fæste sin Tales Ord ned paa et eller andet Materiale ved Tegn. Indenfor vort eget Lands Forhistorie kunne vi fastslaa en hel Rækkefølge af Perioder, i hvilke Kulturen endog ofte havde udfoldet sig til højt Flor, inden det Tidspunkt kom — og efter den kristne Tidsregnings Begyndelse — da der fandtes en Skrivekunst. Og først gennem mange Forsøg og ved en lang Udvikling ere Menneskene naaede til Skriftarter, som paa en let og nem Maade omsætte Sprogets Lyd i Tegn.

Den ældste Maade, hvorpaa man har søgt ved Hjælp af Tegn eller Figurer at bringe en Meddelelse til Eftertiden eller til de samtidigt levende, har været at lade dens Indhold fremtræde i billedlig Gengivelse, hvorved enhver havde Mulighed for at forstaa det berettede uden Hensyn til det Sprog, han talte. Handlinger, som paa denne Maade ere fremstillede i Billeder, træffe vi hos Europas ældste Beboere ikke mindre end hos Nutidens vilde Folkeslag. At et Ord endvidere blev gengivet ved Billedet af den Genstand, som det benævner, have vi Vidnesbyrd om i mange af de Tegn, som anvendtes i de ældste Skriftarter, saaledes baade hos Ægypterne og Kineserne. Men der var meget i Sproget, som ikke kunde afbildes, til Eks. Egenskaber; her maatte man i alt Fald lade Billedet ved en Idéforbindelse fremkalde en bestemt Forestilling eller være symbolsk for den. De saakaldte *ideografiske* Tegn i forskellige Folkeslags Skrift fortælle da ogsaa snart Navnet paa den fremstillede Genstand, snart symbolisere de Egenskaber ved den.

Men det laa ogsaa nær at løsrive Billedet fra Genstanden eller dens Egenskab og at lade dens Navn virke blot som Lyd, og at lade til Eks. Billedet af et Lys, et Lam angive Egenskabsordene *lys*, *lam;* en saadan Rebus-agtig Maade at skrive paa er ogsaa fuldt kendt i de gamle Tiders Skrift. Det store Skridt i Udviklingen skete imidlertid, da man opløste Ordet i dets Lydbestanddele, fandt de enkelte, i Virkeligheden kun faa Lyd — Vokaler og Konsonanter — hvoraf alle Ord ere sammensatte, og lod Tegnet angive denne Lydbestanddel.

Dette er den afgørende Opfindelse indenfor Skrivekunstens Historie. Man lærte at danne en ren Lydskrift, *fonetiske* Tegn, hvor hvert Hensyn til, hvad Tegnet forestillede, var udelukket, og hvor Tegnet gengav en Lyd og altid gengav den samme Lyd. For denne Opfindelse af *Bogstaverne* staa vi i Gæld til Fønicierne, om end Ægypterne tidligere havde

gjort en vis Begyndelse dertil, og om end Grækerne gav Føniciernes Kunst en betydningsfuld Udvidelse.

Ved den videre Udvikling af Bogstavskriften kom mange praktiske Hensyn til at gøre sig gældende. Tegnene maatte saaledes ved Ændringer afpasses til fuldt at stemme med de forskellige Sprogs afvigende Lydforhold. Ligeledes fik det Betydning, om det Materiale, hvorpaa Skriften skulde anbringes, var Sten eller Træ, Papyrus eller Papir, og om det Redskab, som satte Tegnene, var en skærende Kniv, et Rør eller en Pensel. Endelig fandtes der altid en Stræben efter ved de færrest mulige og de lettest udførlige, men dog uden Vanskelighed forstaaelige Tegn at kunne omsætte Sproget til Skrift.

Inden vi give en Fremstilling af Bogstavskriftens Tilblivelse og Historie, vil det være lærerigt at se, hvorledes store Kulturfolk tidligere vare gaaede til Værks for at give Ord og Tale skriftlig Form, og tillige at se, hvorledes Videnskaben først langsomt naaede til Klarhed derom, nemlig da den lærte at tyde Oldtidsminderne fra Nillandet og fra Eufrat og Tigris.

9. Hieroglyfer.

Ægyptologien kan nævne en enkelt Mand som sin egentlige Grundlægger, Franskmanden François Champollion [1790—1832].

Ægyptens Historie havde fængslet hans Opmærksomhed allerede som halvvoksen, og han kastede sig med glødende Iver over alle de Sprog, der som Hebraisk, Kaldæisk, Æthiopisk, Syrisk kunde give ham Haab om at trænge ind i Folkets Historie og især at faa Hieroglyfernes Gaade løst. Som ung Mand tog han ogsaa fat paa Studiet af Koptisk, og han blev i en Alder af 19 Aar ansat som Professor i Historie ved Universitetet i Grenoble. Det ypperlige Værk, som han udgav 1814, „Ægypten under Faraonerne“, viste

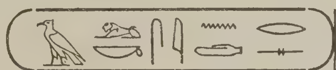
hans indtrængende Kendskab til den klassiske Oldtids Kilder og til den koptiske Litteratur, men han var endnu ikke naaet videre i Tydningen af Hieroglyferne, end at han ansaa dem for Tegn for Begreber, ikke for Lyd. Senere blev han imidlertid klar over, at en sammenhørende Gruppe Tegn paa Rosette-Stenen indeholdt *Ptulmis*, Ptolemæus; paa en Obelisk, som ogsaa havde græsk Indskrift, fandt han Navnet *Klaupatra*, Kleopatra, et tredje Sted *Alksantrs*, og saaledes naaede han efter Haanden til at kunne sammensætte et helt Alfabet. Dog troede han endnu, at kun de fremmede Navne vare blevne gengivne fonetisk, men at Skriften iøvrigt var et ideografisk Tegnsystem. Men saa udkom 1824 hans Arbejde *Précis du système hiéroglyphique des anciens Égyptiens*, hvor han særlig ved Hjælp af Sammenstillinger med Koptisk paaviste Hieroglyfernes fonetiske Værdi. Champollion blev ansat som Professor i Ægyptisk ved Collége de France, men han naaede kun en Alder af 42 Aar; hans ægyptiske Ordbog og Grammatik blev senere udgivet af hans Broder [Champollion-Figeac].

For Studiet af Hieroglyferne havde det været af afgørende Betydning, at en fransk Ingeniør under Napoleons Tog til Ægypten (1799) fandt Rosette-Stenen. Denne mørke Basaltsten, der nu opbevares i British Museum, indeholder i tre Rækker over hinanden Indskrifter med Hieroglyfer, med demotisk og græsk Skrift; den nederste, græske Tekst angiver, at Indskriften er optegnet med „den hellige Skrift, den landgængse og den hellenske Skrift“. Her er saaledes nævnt to af de ægyptiske Skriftarter; der findes dog endnu en tredje og mellemliggende.

Ældst ere Hieroglyferne. Det er den egentlige Monument- og Lapidarskrift, som dog ogsaa anvendes i de religiøse, paa Papyrus skrevne Tekster, saaledes i den Bog, som medgaves den Døde i Graven. Det er en Lydskrift, men tillige en ideografisk (symbolsk) Skrift. Af denne opstod efter Haanden, men allerede i det ældste Riges Tid,

en Hurtigskrift paa Papyrus, den hieratiske, og af denne atter en endnu mere fremskreden Hurtigskrift, den demotiske (enchoriske, epistolografiske), der i den græske og romerske Tidsalder er den almindelige og i det daglige Livs Forhold anvendte Skrift.

I Hieroglyfer anvendes Billeder af mangfoldig Art: Stjerner, Mennesker, Legemsdele, Dyr, Fugle, Fisk, Træer, Skibe, Husgeraad, men desuden geometriske Figurer. Tegnene ere for en Del ideografiske, de udtrykke et Begreb ved at afbilde det (Økse, Mand, Sol), ofte med Farver, eller de angive det lignelsesvis, som naar to væbnede Arme betyder Kamp, et Scepter at herske, en Alen Retfærdighed. Dog er det overvejende Antal Tegn Lydtegn. Tegnet angiver altsaa en Stavelse eller et Bogstav; det er maaske Begyndelseslyden i Genstandens Navn; saaledes vil man i den hosstaaende Gruppe af Hieroglyfer — den danske Lærde Zoega havde allerede 1797 fremsat, at denne Art ovale Kredse aabenbart altid indeholdt et Kongenavn — hvor der er skrevet Alksantrs, finde som Tegn for a en Ørn, *ahom*, for l en Løve, *labo*, for r en Mund, *ro*.

Dernæst findes der Tydningshjælpere, determinative Tegn, som uden selv at være Bogstaver bestemme de Tegns nærmere Betydning, ved hvis Side de staa. En Gruppe Tegn, der kan efterlade Tvivl om sin Forstaaelse, faar til Eks. ved Tilføjelse af et af de determinative Tegn Ordets Art nærmere bestemt. De hosstaaende Tegn ere Eksempler derpaa.

Mand

Kvinde

Mennesker

Ærværdig Person

Gudinde

Dyr

Fugl, Insekt

Plante

Determinative Tegn.

Den anden Skriftart, den hieratiske, er en Art Hurtigskrift, og den er

i alt Fald i mange Tilfælde opstaaet ved, at man kun har tegnet den forreste Del af det anvendte Billede. Tidt kan det være vanskeligt at se, hvad der var den oprindelige, til Grund liggende Figur, men Dødebogen bringer her en god Hjælp, idet den samme religiøse Tekst findes i utallige Eksemplarer og er bleven skreven til forskellige Tider, saa at man kan se, hvorledes Forkortningen er opstaaet. Den tredje Skriftart, den demotiske, har atter paa en tilsvarende Maade udviklet sig af den hieratiske, og den billedlige Karakter er helt ophørt.

Ægypterne naaede alligevel aldrig saa langt som til en ren Bogstavskrift. Ved Siden af Lydtegnene beholdt de nemlig de ideografiske Tegn, ligesom de til nærmere Bestemmelse anvendte determinative Tegn, og endelig havde de flere Tegn for den samme Lyd[1].

10. Kileskrift.

Det skyldes Lærde fra det 19. Aarh., at man har kunnet læse Assyrers og Babyloniers Indskrifter, og at man saaledes har lært et Sprog at kende, der har været dødt og glemt siden Oldtiden. Allerede den af Frederik V udsendte Rejsende Carsten Niebuhr havde paa sin orientalske Rejse optegnet Indskrifter fra Persepolis; han havde dog den Forestilling, at der bag ved Indskrifternes tre parallele Rækker skjulte sig den samme Sprogform, skrevet med Anvendelse af tre forskellige Alfabeter. Det lykkedes en yngre Lærer i Göttingen, Grotefend, at paavise i Indskrifter fra Persepolis Navnene Dareios, Xerxes, Hystaspes og Titlen „Kongernes Konge“, derved lærte man i alt Fald Lydværdien af 12 Tegn at kende, og man erfarede, at Sproget i denne Del af Indskrifterne var et indogermansk Sprog og et Sprog, som var Stamsprog for Nypersisk; derfor tog man ogsaa ved fortsat Tydning Sanskrit til Hjælp. Rasmus Rask fandt nogle nye Tegn; senere har især Franskmanden Eugène Burnouf og

den norskfødte Professor i Bonn Chr. Lassen Fortjenesten af at have lært os Tegnenes Betydning og Sprogets Art at kende.

Samtidig havde Englænderen Rawlinson fundet den store Indskrift paa Klippevæggen ved Behistan og vejledede ypperligt om dens Tolkning, Franskmanden Botta og Englænderen Layard foretog deres betydningsfulde Udgravninger af Ninives Ruiner og offentliggjorde deres Værker herom. Der blev nu Mulighed for ogsaa at naa til en Tolkning af de to andre Rækker Skrift i Achæmenidernes Indskrifter og i det Hele at lære Babyloniernes almindelige Skriftart at kende.

Af de nævnte Indskrifters tre parallele Rækker var det den første Række, man tidligst naaede til at læse. Her var en oldpersisk Tekst skrevet med en Kileskrift paa 40 Tegn, der udelukkende betegnede Bogstaver, altsaa rene Lydtegn.

En meget større Vanskelighed forvoldte den tredje Række, dog blev man klar over, at det var en Oversættelse af samme Tekst paa et andet Sprog, idet Egennavnene kom igen paa den samme Plads i Rækken. Imidlertid bragte de mange nye Fund Hjælp til Tolkningen, ganske særlig Indskriften paa Bjerget Behistan (Bisutun). Den findes paa en stejl Klippevæg ved Vejen ved det gamle Mediens Grænse mellem Babylon og Ekbatana. Darius Hystaspis har her i en Højde af 100 Meter fra Jordfladen ladet en Klippeside polere og forsynet den med Skulpturer og Indskrifter, der fylde mange Hundrede Linier. Man ser Darius træde paa Oprøreren Gumata, der falskelig havde udgivet sig for at være Kambyses' dræbte Broder Smerdes; ni Oprørere føres bagbundne og med en fælles Strikke vunden fra Hals til Hals frem for Perserkongen, over hvem en Guddom svæver. I Indskriften hedder det bl. a.: Hvad jeg har gjort, har jeg udrettet ved Ahuramazdas Naade. Ahuramazda stod mig bi, fordi jeg ikke var en Løgner og ikke en Voldsmand. Du, som vil læse disse Indskrifter, maatte de forkynde Dig,

hvad jeg har udrettet! Anse det ikke for Løgn! Straf den Mand strængt, som vil være Løgner; naar Du tænker saa, vil mit Land blive mægtigt. Du, som i Fremtiden ser denne Indskrift, ødelæg den ikke! Ødelægger Du den, vil Ahuramazda slaa Dig, han vil ikke give Dig Afkom, og hvad Du vil foretage, vil Ahuramazda gøre til Intet.

Det viste sig nu, at der i denne tredje Række var anvendt et semitisk Sprog, der havde Paralleler i Hebraisk og Arabisk. Her lærte vi det babyloniske eller assyriske Sprog at kende, som genfandtes i talrige Indskrifter og Lertavler fra Ninive og andre Byer.

Den anden eller mellemste Art af Kileskrift frembød stor Vanskelighed, og det skyldes især den danske Forsker N. L. Westergaard, at ogsaa denne blev læst. Her var anvendt en Stavelseskrift med en stor Mængde Tegn; dens Sprog blev længe anset for medisk, men det er nu godtgjort, at det er elamitisk (ny-susisk), altsaa fra Landskabet nærmest Nord for den persiske Havbugts inderste Vig. Hovedbyen i Elam var Susa, som Darius gjorde til sit Riges Hovedstad, og Indskrifter fra denne By have et Sprog og Skrifttegn af lignende Art som dem, vi finde i den mellemste Række.

Den Skriftart og det Tegnsystem, som man saaledes lærte at kende i forskellige Former — den i den første Række anvendte var aabenbart den yngste — har man kaldt Kileskrift. Grundbestanddelen er et Tegn som en Kile, en Vinkelhage eller Pilespids, og det anvendes baade lodret, vandret og i skraa Stilling, idet man af Tegnene danner Grupper eller Figurer. Skriften løber som vor Skrift fra venstre til højre.

Man fandt endvidere, at Skriften var en Stavelseskrift — oprindelig havde den været en Billedskrift, hvor Tegnet afbildede Begrebet, saaledes naar vi i Tegnet for Haand [cuneiform sign]

genkende Haandens Fingre og i Tegnet for Himmel, der senere blev simplificeret, oprindelig finde en Stjerne. Men Skriften var polyfon, det vil sige, at den samme Gruppe af Kiler kunde gengive forskellige Lyd — i Ordet A-kha-man-nis-si skrives saaledes den tredje og fjerde Stavelse med det samme Tegn — og flere Tegn gengav endog mange Lyd. Lignende Forhold ere bekendte fra andre Skriftarter, saaledes har Pehlevi-Alfabetet polyfone Bogstaver; i det moderne persiske Skriftsprog blive Vokaler ikke angivne, og det samme Tegn kan stundom betegne to hinanden lignende Konsonanter.

Skriftarten er endvidere delvis ideografisk, saaledes at visse Tegn angive Begreber (Konge, Tunge, Vogn) og udelukkende ere Tegn for disse, uden tillige at være Lydtegn. Endelig anvendes der determinative Tegn, som ikke udtales, men som have til Formaal ved at stilles foran andre Tegn at angive disses Art nærmere. Vi have set, at determinative Tegn ogsaa fandtes i Ægyptisk, og dér endda i en mere almindelig Anvendelse.

At de Lærde uagtet Skriftens besynderlige Karakter virkelig vare naaede til en rigtig Læsning, blev bekræftet ved nogle Indskrifter, hvor det samme Navn var gengivet med forskellige Alfabeter. Saaledes bar en Alabastervase i et fransk Museum Navnet Xerxes, skrevet med Hieroglyfer og med elamitisk, assyrisk og oldpersisk Kileskrift, og en Vase i Venedig havde Navnet Artaxerxes skrevet med de samme fire Alfabeter. Men indviklet var det hele System, hvorfor man kan forstaa, at Babylonierne og Assyrerne selv maatte have Trang til Hjælpemidler. Man fandt da ogsaa i Assurbanipals Bibliothek i Ninive smaa Skrifttavler til Vejledning om Tegnsystemet (Syllabarer). I disse Ciffernøgler vare de indviklede Tegn opførte ved Siden af de simplere.

Skriftens ejendommelige og yderst indviklede Art var fremkommet ved, at Sproget var skredet frem, medens Tegnet

var blevet staaende; man skrev altsaa Ordet, som det udtaltes for Aarhundreder siden — i det engelske Sprog har jo paa en noget lignende Maade Udtalen fjernet sig ret langt fra den skrevne Form. Men ogsaa et andet Forhold havde indvirket. I Mesopotamien boede før Assyrerne Sumerer, der maaske tilhørte en helt anden Folkeæt; deres Sprog ansaa Assyrerne for helligt, og de optog deres Tegnsystem. Men Sumerernes Skrift var i høj Grad ideografisk, og Assyrerne lod nu Tegnet ikke blot angive Begrebet, som nu bar et andet Navn, men ogsaa Lyden af dets tidligere Navn, saa at Tegnet fik to Betydninger.

Kileskriftens Tegn frembragtes ved, at en trekantet Stift af Elfenben eller Bronze blev let trykket ned i det fine Ler. I Landskaberne ved Eufrat og Tigris var jo Leret tilstede i lige saa rigelig Mængde, som Landet var blottet for Klipper eller Sten. Naar en saadan Tavle af Ler brændtes i Ilden, blev den haard som Sten[2].

11. Bogstaver.

Det er Handelsfolket Fønicierne, der først danner et virkeligt Alfabet, om end kun med Tegn for Konsonanter. Her er hos et Folk, der ikke var tynget af nogen litterær Tradition, det afgørende Skridt gjort, saa at et Tegn, som ikke længer har Karakter af et Billede, angiver en bestemt Lyd, ikke et Ord eller en Idé. Opfindelsen kunde ske saa meget lettere hos et Folk af Semiternes Æt, som der i deres Sprog ikke bliver lagt Vægt paa Vokaler — hver Stavelse bestod sædvanlig af en Konsonant efterfulgt af en Vokal — man havde derfor let ved særlig at udtage Konsonanter til Gengivelse ved Tegn.

Føniciernes Bogstaver bredte sig hos deres Stammefrænder i Forasien. Fra dem er saaledes Skriften hos Israeliterne udgaaet. Vi kende hebraisk Skrift, der som de andre semitiske Skriftarter skrives fra højre til venstre, allerede fra

Stenen med Kong Mesas Indskrift (o. 850). Paa de Tider, da det aramæiske Sprog bredte sig i Jødeland, trængte ogsaa Aramæernes Skrift ind, og paa Kristi Tid bliver den almindelig anvendt. Man kalder denne Skrift Kvadratskrift paa Grund af dens regulære Form og dens mange rette Vinkler; i den er Biblen bleven afskrevet og senere trykt indtil vore Dage, kun har man siden Middelalderens Begyndelse angivet Vokalerne ved Prikker og Streger oven over, under eller i Bogstaverne.

Fra fønicisk Skrift stammer ogsaa den arabiske. Der fandtes paa Muhammeds Tid en Skriftart af mere stiv og kantet Form end den nuværende arabiske; den havde 16 Bogstaver og betegnes gerne som kufisk efter Byen Kufa ved Eufrat, der senere blev Alis Residens, og hvor Koranen hyppig blev afskrevet. En anden Skrift af rundere Form, som talte 28 Bogstaver, kan dog forfølges lige saa langt tilbage i Tiden, og det er denne, som blev den almindelig anvendte og er Nutidens Bogskrift, Neski. I Afskrifter af Koranen og hvor Poesi gengives, adskiller man ved diakritiske Punkter de Konsonanter, som ligne hinanden, og betegner Vokalerne ved Streger over eller under Linien.

Gennem Aramæerne vandrede den semitiske Skriftart videre mod Øst, og den ligger til Grund for de i Persien og i Indien anvendte Skriftarter. Først i Kina møder os en Skrift af anden Art, der hviler paa andre Grundsætninger.

Grækerne mente, at de havde faaet Bogstavskriften fra Fønicien. Fønicieren Kadmos, der grundede Borgen i Theben, skulde have bragt den, som mange andre Herligheder, til Grækenland. I denne Tradition om den føniciske Herkomst ligger der vel nogen Sandhed skjult. Ikke blot have Navnene paa de fleste Bogstaver i det græske Alfabet Lighed med Navnene i det semitiske (saaledes *alfa, alef; beta, beth),* men Bogstavernes Former have stor Lighed, og deres Rækkefølge er den samme, og den Retning fra højre til venstre, hvori Semiterne skrev, svarer til den i de ældste

græske Indskrifter anvendte. Mange Grunde gøre det sandsynligt, at Skriften er kommen til Grækenland inden den doriske Vandring og inden den achæiske og ioniske Udvandring til Lilleasien.

Ikke desto mindre viste det græske Alfabet et stort Fremskridt for det fra Asien modtagne, idet Hellenerne udviklede videre, hvad der kun delvis var begyndt hos Semiterne. I det græske Sprog havde Selvlyden en langt større Rolle end hos Semiterne; Grækerne opløste derfor Stavelsen i dens Bestanddele og dannede Tegn ogsaa for Vokalerne.

Fra Grækenland førtes denne Skriftart til Romerne gennem de græske Kolonier i Syditalien, hvor man allerede havde ændret adskilligt i Alfabetet, og Romerne foretog yderligere Forandringer deri, saaledes at det Alfabet opstod, som vi endnu anvende i de store latinske Bogstaver: A B C D E F G H I K L M N O P Q R S T V X. Til disse 21 Tegn kom senere paa Ciceros Tid Y Z. Saaledes fandtes der i Sydeuropa to nærbeslægtede Alfabeter, og fra disse nedstamme alle senere europæiske Alfabeter (med Undtagelse af Tyrkernes). Runeskriften bygger i meget paa det romerske Alfabet (se S. 40). Det Alfabet, som Goten Wulfila dannede, knytter sig væsentlig til det græske, hvori han optog nogle nye Bogstaver efter sit eget Sprogs Krav. Da senere Grækeren Kyrillos til Anvendelse under sin Mission blandt de slaviske Folk dannede et eget Alfabet, byggede han det paa Grundlag af de græske Bogstaver (det kyrilliske, nu af Russer og enkelte andre slaviske Folk benyttede Alfabet). I det Hele maatte jo de enkelte Sprogs ejendommelige Lydforhold opfordre til at benytte særlige Tegn, der passede netop for dem. Derfor dannede ogsaa Angelsachserne nye Tegn for det aspirerede d og t.

Det dobbelte w indkom i 11.—12. Aarhundrede; først i en nyere Tid har man skelnet mellem Vokalerne u, i, og Konsonanterne v, j.

12. Skriftarternes Udvikling i Oldtiden, Middelalderen og efter Opfindelsen af Bogtrykkerkunsten.

Idet vi nu gaa over til nærmere at betragte Skriftarternes Historie i den romerske Oldtid og i Middelalderen, vil det være nyttigt at forudskikke nogle Bemærkninger om Benævnelser indenfor de her omhandlede Skriftarter og om Ejendommeligheder ved deres System. Vi betegne Bogstaver som Majuskler, naar de med Hoved og Fod røre ved de samme to parallele Linier, saaledes som vore „store latinske“ Bogstaver. Hvis de røre med deres Hoved eller Fod eller med begge Dele ved to andre mellemliggende Linier, kaldes de Minuskler. Endvidere foregaar der indenfor disse to Arter Skrift en Omdannelse, dels ved at man giver Bogstaverne en mere afrundet Form, dels ved at man søger at forbinde Bogstaverne indbyrdes. Dette skal nu nærmere paavises.

De gamle romerske Indskrifter og ligeledes enkelte Haandskrifter vise os de smukke Bogstaver, som vi endnu kende som de „store latinske“, og som vi betegne som Kapitalskrift. Tegn staar ved Tegn, alle ere lige høje, tildels lige brede *(litteræ quadratæ)*, de ere dragne med faa lodrette, vandrette eller skraa Streger, eller med en Cirkel eller Halvcirkel, og de ere snarere malede end skrevne. Men hvor skønne og majestætiske de end tog sig ud i Indskrifter, vare de ret besværlige til Bogskrift, hvortil de dog jævnlig anvendtes. Derfor dannede man en Skrift med runde Former, der faldt Haanden lettere og ikke hvert Øjeblik afbrød dens Bevægelse, Uncialer (af *uncia*, en Tomme, formodentlig fordi disse Bogstaver først bleve benyttede ved pragtfuld, tommehøj Skrift). Man anvendte dem til Bogskrift, medens man til Indskrifter vedblev at anvende Kapitaler, der netop bedre passede for Mejslen. Og baade dengang og gennem alle senere Tider indtil vore Dage er man vedblevet at anvende Kapitaler til saadanne mere fremtrædende

Bestanddele af Skriften som Begyndelsesbogstaver, Overskrifter og Titler.

Uncialernes Bogstaver have vel som Hovedregel samme Højde, men enkelte Bogstaver strække sig ned under Linien; man har søgt at afrunde Bogstavernes Former og undgaa rette Vinkler, og der er foregaaet Ændringer i Forholdet mellem Bogstavernes enkelte Dele.

Med Uncialskrift ere mange Codices skrevne, især fra det 4.—9. Aarh., saaledes Haandskrifter af de gamle romerske Forfatteres Værker (Livius, Cicero) og af kirkelig og juridisk Litteratur.

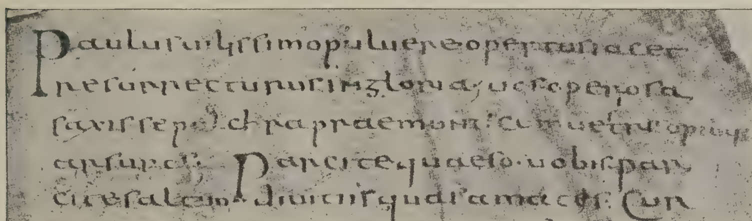
Uncialskrift fra 7. Aarh., Lukas Evangelium, et Haandskrift i Durham. 1/2.

(remisit eum ad herodem qui et ipse hierosolymis erat illis diebus herodes autem uiso iesu gauisus est ualde erat enim cupiens . .; i I H U er H det græske Eta).

Hvad der havde ladet Kapitalen ændre sig til Uncialen, var Paavirkningen af den i det daglige Livs Forhold til hurtige og mindre varige Optegnelser anvendte Kursivskrift, der havde ladet Bogstavet nærme sig til det følgende eller endog forbandt dem, og denne Bevægelse fortsattes videre indenfor Uncialen, saa at der fra 5. eller 6. Aarh. dannede sig en Halvuncialskrift. I denne ere Bogstaverne blevne mindre, man har ved at forlænge dem opad eller nedefter søgt at gøre det enkelte Bogstav lettere kendeligt, og Skriften begynder at nærme sig en Firlinieskrift (S. 31). Paa den Tid er man da ogsaa i sin Bestræbelse for at spare paa Plads og Pergament begyndt jævnlig at anvende bestemte Forkortelser.

Der fandtes imidlertid, saaledes som det allerede er sagt,

ved Siden af Romernes Bogskrift — Kapitaler, Uncialer, Halvuncialer — en Skrift, der anvendtes ved Optegnelser og i Forretningssager, og som kunde udføres hurtigere og

Halvuncial, Haandskrift fra Aar 517 af Sulpicius Severus' St. Paulus Eremitas Levned, i Verona. $^1/_2$.

(Paulus uilissimo puluere opertus iacet resurrecturus in gloria; uos operosa saxis sepulchra praemunt: cum uestris opibus arsuros. Parcite quæso. uobis. parcite saltem diuitiis quas amates [amatis]. Cur . . .)

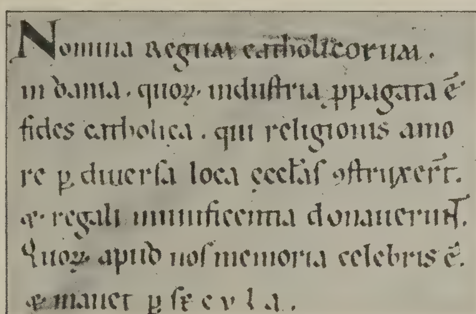
med simplere Træk. I den vare Bogstaverne forbundne indbyrdes — vort nu brugelige Tegn for *et*, &, stammer fra Forbindelsen af e og t — det fordredes, at Pennen skulde løbe henad Papyrusen, ligesom Griflen løb over Vokstavlen, de Linier, som laa tilpas for Haanden, voksede og de ubekvemme formindskedes eller faldt bort, man begyndte at forlænge nogle Bogstaver opad (b, d, h, l) og andre nedad (g, p, q) og altsaa at forberede en Firelinieskrift; ved alt dette kunde det hænde, at Bogstavets Grundelement næsten blev borte. En saadan Kursivskrift kendes allerede fra Kapitalskriften, men særlig knytter den sig til Uncialen og Halvuncialen, og især fik Kursiven indenfor Halvuncialen megen Anvendelse. Disse Kursivskrifter forekomme paa Diptycher og Triptycher fra Pompeji, ligeledes paa de ovenfor omtalte Vokstavler fra Transsylvanien (2.—3. Aarh.); paa Væggene i Pompeji eller i Katakomberne er der kradset meget med saadan Skrift *(graffiti)*, og med den er i de første Aarhundreder af Middelalderen mange Diplomer og Optegnelser blevet skrevne.

Det var naturligt, at de germanske Folk, som grundede deres Stater ved Middelalderens Begyndelse, og som ikke havde nogen særlig Interesse for Litteraturen, ikke modtog Paavirkning af den romerske Bogskrift, men at derimod den praktiske Forretningsskrift blev Udgangspunktet for den Skriftart, der anvendtes i deres forskellige Kancellier. Denne udviklede man saa paa noget forskellig Maade i de enkelte Lande, hvorfor man taler om en vestgotisk, en merovingisk, en longobardisk „Nationalskrift", hvilken Betegnelse dog forsaavidt er unøjagtig, som disse Skriftarter alle hvile paa den yngre romerske Kursiv.

Kun paa de britiske Øer var Forholdet anderledes. Irland var slet ikke bleven lagt ind under Romerriget, og i Britannien havde man kun mærket lidt til den romerske Litteratur. Først med Kristendommen og Biblen fik derfor latinsk Skrift Betydning for de keltiske og angelsachsiske Beboere af disse Øer, og de kom derfor naturlig til at tage Halvuncialen til Udgangspunkt for den ejendommelige Skriftart, der uddannede sig hos dem, og som allerede den Gang blev kaldt efter det gamle Navn paa Irland Scotia: *scriptura Scottica.* I Modsætning til Skriften paa Fastlandet er denne Skrift ikke kursiv, den var i Begyndelsen en rund Minuskelskrift, men udvikler sig til at blive en spids, noget sammentrængt Minuskel, den tager sig klar og prægtig ud i Irernes med Mesterhaand udstyrede, billedsmykkede Bøger. En lignende Skriftart udviklede sig under Irernes Paavirkning i England.

Under hele det Opsving i Kultur, som fandt Sted i Frankerriget paa Pepins og Karl den Stores Tid, var der saavel hos de styrende Mænd som i den kirkelige og lærde Verden en Bestræbelse fremme for at bringe Fasthed og Orden saa vel som Skønhed ind i Rigets Skrift og Bogvæsen. Man var misfornøjet med den hidtil anvendte, lidet tiltalende og famlende Kursiv, en ny Skriftart begyndte umærkeligt at brede sig, og det frankiske Riges vide Ud-

strækning og store Anseelse aabnede snart Vej for den hos de forskellige Folkeslag under Kejserens Scepter, saa at de opgav deres nationale Skrift. Det er ikke muligt bestemt at angive, hvor den karolingiske Minuskels egentlige Hjemsted er; nogle have søgt det i Rom, men mange have peget paa St. Martins Klostret i Tours, hvor den i hvert Fald fik en sjælden rig Udvikling. Ligeledes har man hævdet, at den er bleven stærkt paavirket af den angelsachsiske Skrift, og at Missionærer og andre fra de britiske Øer indvandrede

Minuskelskrift fra Kongerækken i Necrologium Lundense i Lunds Universitetsbibliothek, med Haand fra det 12. Aarh.s Begyndelse. 2/3.

(Nomina regum catholicorum . in dania . quorum industria propagata est fides catholica . qui religionis amore per diuersa loca ecclesias construxerunt . et regali munificentia donauerunt . Quorum apud nos memoria celebris est . et manet per secvla).

Gejstlige have banet Vej for dens Udbredelse gennem de af dem stiftede Klostre.

Minusklen giver Afkald paa at forbinde Bogstaverne som Løbeskrift; de staa selvstændig hver for sig og udmærke sig ved et passende Forhold mellem Længde og Bredde, i det Hele ved en omhyggelig, kunstnerisk Form. Hvad der er tabt i Retning af at kunne gaa hurtigt fra Bogstav til Bogstav, bliver vundet ved, at Bogstaverne ere mindre, særlig dem, der alene drages mellem de to Midtlinier af de

fire Linier, paa hvilket Systemet bygger. Skriften svarer til vor Tids „smaa latinske“ Bogstaver i Bogtryk. Til Minusklen knytter der sig et begrænset System af Forkortelser, som er vel gennemtænkt og forholdsvis let forstaaeligt (S. 38). Iøvrigt kom Romernes statelige Kapital- og Uncialskrift til Anvendelse i Overskrifter og Initialer.

Sammenstilling af Bogstaver fra forskellige Tider i det første Aartusinde eft. Kr.

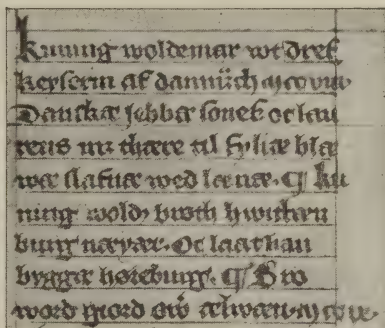
1. Romersk Kursiv i et Brev paa Papyrus om Købet af en Slave fra Aar 166 e. Kr.
2. Romersk Kursiv i et Gavebrev fra Ravenna, 7. Aarh.s Begyndelse.
3. Halvuncial fra 517 (S. 31).
4. Angelsachsisk Halvuncial fra 7. Aarh.
5. Minuskel i et Privilegium af Kejser Otto I. 962.

Denne Skriftart blev den almindelig raadende gennem flere Aarhundreder, baade i Bøger og som Brevskrift. Den gik som en betydningsfuld Arv fra Karl den Stores Rige over til alle Europas Lande og har holdt sig til vor Tid *(antiqua)*, den er bleven anvendt til at gengive alle Sprog, og den fortrængte overalt de lokale Skrivemaader; saaledes havde den faaet Fodfæste hos Angelsachserne allerede før Normannernes Erobring af England.

Men Minusklen begynder i det 12. Aarh. at undergaa en Ændring derved, at dens lige Linier brækkes over, dens runde Buer blive til Vinkler, Bogstavets Top løber ud i en Trekant, dets Fod faar Vinkelform; man kan saaledes sammenligne b c d e med b c d e. Vi staa ved Begyndelsen til den Skriftart, som Renæssancetidens Mænd have betegnet som gotisk; de opfattede den altsaa som hidrørende fra de Barbarer, der havde ødelagt Oldtidens Kultur og rene Stil, og de drog en Sammenligning med den gotiske Stil i Arki-

tekturen, der havde ændret den runde Bue til en spids. Unægtelig frembyder den gotiske Skrift, ogsaa kaldt Frakturskrift, saaledes som den udfoldede sig i den senere Middelalder („Munkeskriften"), en vis Lighed med den da raadende Bygningsstil ved sine mange Kanter og Udløbere og sin hele gitteragtige Karakter.

Skriften var ikke ved denne Forandring bleven lettere anvendelig til daglig Brug, og dette førte da til, at man igen anvendte en Kursivskrift, efter at man saa længe kun havde haft én Skriftart. De smaa pyntende Streger, som man havde anbragt ved Enden af Hovedstaven i det gotiske Bogstav, tog man i Brug til at trække Forbindelseslinier mellem Bogstaverne, som fik en skraa, lænende Holdning. Det nye billige Skrivestof, som Papiret frembød, maatte ret opfordre til at lade Pennen uafbrudt vandre hen over Grundlaget. Denne Skriftart anvendte man derfor ved Regnskaber, Koncepter og lignende, men ogsaa ved litterære Optegnelser, naar det gjaldt om at nedskrive hurtigt. Fra denne Skriftart stammer den „gotiske Skrift", som er saa vel kendt fra de senere Aarhundreders Brevskrift, og som endnu anvendtes i Danmark i store Dele af det 19. Aarhundrede.

Gotisk Skrift i Aarbogen fra Ryd Kloster fra o. 1400, i Universitetsbibliotheket. 3/4.

(Kuning woldemar wt dref keyserin af danmarch . MCCVIII . Danskæ iebbæ sonesön oc laurens met thære til fyliæ blæwæ slafnæ wed lænæ . Kuning woldemar bröth hwittænburg næyær . Oc laat han byggæ höreburg . Bro word giord öwær ælwæn . MCCIX).

Renæssancetidens Lærde, der havde vakt Sansen for de gamle romerske Mestre, maatte ønske, at disses Værker

fremtraadte i en Skriftart, der svarede til Oldtidens. De ansaa ikke Barbarernes „gotiske“ Skrift for værdig hertil, dermod fandt de, at den Form, hvori de formentlig gode Tekster af Oldtidens Forfattere fremtraadte i de smukke Haandskrifter fra 11.—12. Aarh., var et Mønster at følge, og saaledes kom karolingisk Minuskel for dem til at staa som den rette gamle romerske Skriveform. Med denne skønne og klare Skrift lod de Haandskrifterne afskrive, og de betegnede den som *antiqua*. Man har kaldet denne Skrift

1 2 3 4 5 6 7 8

Et Eksempel paa de Ændringer, et enkelt Bogstav, r, har undergaaet fra dets Form i romerske Indskrifter før og efter Kr. F. og paa Vokstavler (1—3), i Minuskelskrifter (4—6) og Gotisk (7) til dets knækkede Form i den nyere Tids gotiske Brevskrift (8).

Renæssance-Minuskel, og den Kursivskrift deraf med skraat stillede Bogstaver, som de ogsaa anvendte, Renæssancekursiv. Begge Skriftarter fandt ogsaa Indgang i Kancellierne.

Ved Bogtrykkerkunstens Opfindelse i Tyskland og Anvendelsen af de bevægelige Lettre kunde der ikke være Tvivl om, hvilken Skriftart man skulde lægge til Grund. En Kursivskrift var ikke brugbar, hvert Bogstav var jo en Type og maatte staa for sig, og da gotisk Skrift var den i Tyskland almindelig raadende, trykte man med gotiske Bogstaver. I andre Lande slog man i Begyndelsen ind paa den samme Vej, tildels fordi man fik Typerne fra tyske Fabriker, men efter Haanden som Bogtrykkerkunsten bredte sig hos Folkene af romansk Afstamning, valgte man her Renæssanceminusklen og trykte med Antiqua. Hos de Lærde, som skrev Latin, og dernæst i den katholske Kirke, der havde Latin til Kultussprog, hævdede Antiqua sig som den rette Form. Da nu Bruddet med Romerkirken indtraadte,

og Luthers Bibeloversættelse tryktes med gotiske Bogstaver, saa man i denne Skriftart ligesom et Udtryk for den tyske reformatoriske Bevægelse. Antiqua var den Dragt, hvori latinsk Tekst og romersk Indhold nødvendig maatte klæde sig, medens tysk Tale og Opfattelse fremtraadte i Gotisk eller Fraktur.

I Tiderne efter Renæssancen og Reformationen have Skriftarterne ikke undergaaet nogen Forandring, hvad deres Grundformer angaar. Frakturen og en fra Gotisk udgaaet Kursiv have været mærkelig nøje sammenknyttede med den tyske Litteratur. Gotisk er bleven anset næsten som en typisk tysk Skriftart; ligeledes har gotisk Skrift været den almindelig anvendte i de skandinaviske Lande. Imidlertid er baade i Norden og i Tyskland mange Bøger paa Landenes eget Sprog ogsaa blevne trykte med Antiqua, der desuden altid har været anvendt ved Skrifter paa Latin eller ved Udtalelser i dette Sprog. I England og Frankrig har Gotisk vel ikke været ukendt, men er dog nærmest kun bleven anvendt ved Overskrifter. I de sidste Menneskealdre har man set Antiqua paany gaa sejrende frem; den har fundet stor Udbredelse i Tyskland, og den har i de nordiske Lande trængt den gotiske Skrift stærkt tilbage.

13. Nogle Ejendommeligheder i den ældre Skrift.

Efter at have forfulgt Skriftarternes Historie i Sammenhæng lige til den nyeste Tid vende vi tilbage til Oldtidens og Middelalderens Skrift for at betragte forskellige Ejendommeligheder ved den.

Ved Abbreviatur, Forkortelse, forstaar man, at et Ord er afkortet ved, at Bogstaver eller Stavelser ere udeladte; dette er gjort forstaaeligt for Læseren ved Anvendelse af bestemte Tegn. Saadanne Forkortelser findes i de fleste Arter Skrift, og Hensigten med dem er at spare Tid og Plads, ogsaa vil man maaske undgaa en trættende Gentagelse af det samme Ord.

I Majuskelhaandskrifter findes kun sjælden Abbreviaturer, dog kan man til Eks. finde $\overline{Q}$ for que, qui, $\overline{QM}$ for quoniam, og i kirkelige Haandskrifter $\overline{DS}$ for deus, $\overline{SCS}$ for sanctus. I Haandskrifter med Minuskler ere de derimod hyppigere, som det allerede er fortalt, og jo yngre Haandskriftet er, desto flere Abbreviaturer vil der gerne være anvendte. De beroede dog ikke paa nogen Vilkaarlighed fra Skriverens Side, men der fandtes bestemte Grundregler for dem, og en stor Del Afkortelsesmaader bleve fulgte overalt uden Fravigelse. Som Eksempler paa gængse Forkortelser kan nævnes, at et mindre Bogstav sættes over et andet: $\overset{o}{g}$, ergo; $\overset{i}{g}$, igitur; $\overset{i}{q}$, qui; at en for oven sat Streg betegner udeladte Bogstaver: ūn, unde; aūt, autem, eller at der ved Bogstavets øvre eller nedre Del tilsættes særlige Mærker som Tegn paa en bestemt Forkortelse; her henvise vi i det Hele til de i Stykket fra Nekrologiet fra Lund (S. 33) benyttede Forkortelser.

Da netop Forkortelserne ofte frembyde saa stor Vanskelighed ved Tydningen af den ældre Skrift, er der i mange Lande til Hjælp ved Læsning af Haandskrifter bleven udgivet Leksika over benyttede Forkortelsesmaader eller anvendte Tegn (S. 42). I de Tekster, der ere skrevne paa Folkenes nationale Sprog, er der i langt mindre Grad anvendt Forkortelser (se ogsaa Haandskriftet S. 35).

Forskellige fra Forkortelserne ere de saakaldte *notæ tironianæ*, Tegn af stenografisk Karakter, der anvendtes for Ord eller Stavelser; Navnet have de faaet efter Ciceros Frigivne Tullius Tiro, som skal have opfundet dem. I Rom udviklede der sig et helt System af saadanne *notæ*, der i Kejsertiden vare i ret almindelig Brug — Ordet Notar stammer derfra og betyder altsaa egentlig Stenograf. Endnu i Middelalderen holdt de sig, og man kan finde ikke blot Randbemærkninger i Haandskrifter, men Diplomer, ja endog hele Manuskripter skrevne med tironianske Noter. Men

fra det 10. Aarh. gik dette System ud af praktisk Brug, og kun et Par af disse Tegn ere blevne tilbage.

I Middelalderen anvendte man de romerske Taltegn I (1) V (5) X (10) L (50) C (100) D (500) M (1000); ved Tilføjelse til højre forøgede man (II), til venstre fradrog man (IX).

En Vinding af den største Betydning for det praktiske Liv saa vel som for Videnskaben var det, da de arabiske Taltegn og deres System, der lader Tegnets Plads være bestemmende for dets Værdi, kom i Brug. Det vigtige Tegn 0, der gjorde dette System muligt, hed paa Arabisk *sifr*, og deraf opkom senere Benævnelsen Cifre for Tal. I Virkeligheden vare Araberne kun Overbringere af en Opfindelse, som var gjort i Indien. Hos Araberne vare disse Taltegn kendte i det 8. Aarh., og de vandt især Udbredelse ved Muhammed Al-Karesmis Bog om Regnekunsten, der oversattes paa Latin; fra denne *liber Algorismi* (o. 830) stammer Betegnelsen Algorithme for Regning efter bestemte Regler. I det 12. Aarh. trænge de arabiske Tal ind i Vesteuropas Lande; i Danmark træffe vi dem første Gang i Haandskrifter fra det 13. Aarh. af Kong Valdemars Jordebog og af Valdemars Sjællandske Lov. Ved de romerske Taltegn var det i Middelalderen Skik ved en Streg tværs gennem Tegnet at betegne Fradragning af $^1/_2$ (saaledes ved en Streg gennem V $4\frac{1}{2}$); dette holdt sig i Brug ved de arabiske Tal, saaledes at en Streg gennem 8 i 38 gjorde dette til $37^1/_2$.

Til at udmærke Inddelinger og Afsnit i Haandskrifter brugte Romerne at lade det nye Stykkes Begyndelse mærke med rød Farve, *rubrum*, saaledes som allerede Ægypterne havde for Skik; af det latinske Ord er Udtrykket at rubricere opstaaet. Gennem Ord eller Sætninger, som man vilde fremhæve, drog man ligeledes en rød Streg. Paa Begyndelsesbogstaverne i et Kapitel eller Stykke anvendte man ofte megen Kunst. Den røde Farve hed *minium*, Mønje, og da de med rødt malede Bogstaver ofte vare udførte med

Kunst, fik *miniare* Betydning af at tegne sirlige og kunstfærdige Bogstaver, uden Hensyn til, om rødt var anvendt derved; herved opstod Benævnelsen Miniatur.

14. Runer.

Ligesom Kileskriften har faaet sin Ejendommelighed ved Leret, hvori den skreves, saaledes have Runerne faaet deres Præg ved at være ristede i Træ. Man har tvistet om, hvorfra Runerne — hvis Navn findes hos alle germanske Folk (oldn. *rún*, hemmelig Visdom eller Tale) — stamme, dog ere alle enige om deres Slægtskab med de sydeuropæiske Skriftarter. Det gælder om at opsøge de ældste Runealfabeter, og saadanne finde vi til Eks. paa en Guldbrakteat fra Vadstena, et Spænde fra Charnay i Bourgogne (begge fra o. 600), en Kniv eller Sværdklinge, funden i Nærheden af London (o. 800). Denne Række tæller 24 Runer, begyndende med ᚠ ᚢ ᚦ ᚨ ᚱ ᚲ, *futhark*, som bliver det almindelig brugte Navn paa Runealfabetet.

Allerede de to sidste af de angivne Runer pege bestemt paa det latinske Alfabet (R C), og det samme synes Tilfældet med Runerne ᚺ ᛊ (H S), i det Hele med 15 Runer. Det er derfor ret almindelig antaget, at den latinske Skrift har været Grundlaget for dem. Direkte fra de føniciske Tegn kunne de ikke hidrøre, da de i flere Punkter bestemt afvige fra disse og netop i dem stemme med de sydeuropæiske, og hvor der ingen Lighed er mellem Runerne og de græsk-italiske Skriftarter, findes der heller ikke Lighed med de semitiske. Sammenlignes Runerne med de sydeuropæiske Skriftarter, som græsk, etruskisk og italisk, vil man ogsaa finde, at netop Ligheden er størst med den sidste. Og særlig synes de latinske Bogstaver, som de skreves i den første Kejsertid, med deres mere afrundede Former, at have

været Forbilledet. Man maa derfor antage, at et germansk Folk har gjort Bekendtskab med disse Bogstaver paa et eller andet Sted, maaske hos Gallerne i Over-Italien, og at en enkelt Mand da har dannet et Alfabet, der passede for Folkets Skrivemateriale og for dets Sprog, dette er derpaa trængt igennem hos de andre germanske Folk.

Runer maa nemlig have været i ret almindelig Brug hos disse. At de anvendtes af gotiske og tyske Folkestammer, kunne vi, foruden af Efterretninger derom, se af 15 Indskrifter i disse Sprog, anbragte paa Genstande (deriblandt 11 paa Spænder), der ere fundne i Volhynien, Valakiet og Bourgogne. Endvidere fandtes disse Runer med kun faa Afvigelser hos Angelsachserne i England og havde her en rig Anvendelse, ligesom de holdt sig længe. I Norden vare Runerne udbredte i alt Fald saa tidligt som i det 4.—5. Aarh. Vi kunne af alt dette sikkert slutte, at hele den germanske Folkeklasse har haft et fælles Runealfabet i det 1. eller 2. Aarh. eft. Kr. Futhark bestod, som sagt, af 24 Tegn, der vare fordelte i 3 Grupper (3×8), som senere kaldtes Ætter.

De ældste Runeindskrifter fra Danmark ere paa Redskaber, Vaaben og andet Løsøre; i Norge og Sverige findes ogsaa mange gamle Runeindskrifter paa Stene. Dengang da man ved den historiske Tids Begyndelse (o. 800) ogsaa i Danmark begyndte at hugge Indskrifter paa Stene, var Runealfabetet ved at undergaa en Omdannelse, og den yngre Række, som kun tæller 16 Tegn, opstod. Denne blev almindelig anvendt i alle de nordiske Lande, hvor talrige Runestene ere skrevne med disse Runer; især er Sverige rig paa Ristninger med de yngre Runer. Udenfor Norden vare de ikke kendte.

Otto v. Friesen har søgt at hævde, at vel enkelte Runetegn ere latinske, men at alle de andre stamme fra græsk Skrift, især dens Kursiv; han anser Runeskriften for opstaaet hos Goterne i Landene Nord og Nordvest for det Sorte Hav, hvor der netop i det andet Aarh. efter Kr. dannede sig en germansk

Kultur, der har givet sig mange Vidnesbyrd, og som bredte sig op gennem Europa. Flere Forskere have sluttet sig til v. Friesens Opfattelse; men der er dog rejst Kritik imod den. Man har fremhævet, at det ikke er rimeligt, at Runerne skulde være dannede paa Grundlag af mere end en enkelt Skriftart, og at Germanerne vel især have lært den paa Mønter og Fabrikvarer anvendte monumentale latinske Skrift at kende, ikke derimod nogen Kursiv; en Sammentilling med Kursiven bliver ogsaa vanskelig, da denne fremtræder paa saa mangeartede og vaklende Maader[3]. —

Ogam er Navnet paa en Skrift, der brugtes af de keltiske Folk i Wales og Irland, især i Gravindskrifter. Dens 20 Tegn have et grenet Udseende, de bestaa af en Streg, hvorpaa en eller flere, indtil 5 Streger parallelt ere fældede fra højre eller venstre Side, vinkelret eller skraat, Bogstaverne bære alle Navne efter Træer eller Buske. Bogstavernes Værdi svarer til de ved det latinske Alfabet gengivne Lyd.

Berger, Philippe, Histoire de l'écriture dans l'antiquité. 1891. — Taylor, I., The Alphabet I—II. 1883. — Stübe, R., Beiträge zur Entwicklungsgeschichte der Schrift I. Vorstufen der Schrift. 1912. — Archiv für Schriftkunde, Offizielles Organ des deutschen Schriftmuseums zu Leipzig I. 1914.

Schmidt, J., Alphabet, Artikel i Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswiss. Neue Bearb. — Thompson, E. M., Handbook of Greek and Latin Paläography[3]. 1906. — Gardthausen, V., Griechische Paläographie I—II. 1911—13. — Wattenbach, W., Anleitung zur griechischen Paläographie[3]. 1895. — Blass, Fr., Palaeographie, i I. v. Müllers Handbuch der klass. Altertumswiss.[2] I. 1892.

Prou, M., Manuel de paléographie latine et française[3]. 1910. — Wattenbach, W., Anleitung zur lateinischen Paläographie[4]. 1886.

Wattenbach, W., Das Schriftwesen im Mittelalter[3]. 1896. — Jørgensen, Ellen, Middelalderlige Haandskrifter, i Haandbog i Bibliotekskundskab ved S. Dahl. 1912. — Brandi, K., Unsere Schrift. Drei Abhandlungen zur Einführung in die Geschichte der Schrift u. des Buchdrucks. 1911. — Tangl, M., Deutsche Schrift, i Hoops's Reallexikon der Germanischen Altertumskunde I. 1911—13.

Walther, J. L., Lexicon diplomaticum, abbreviationes exponens. 1756. — Capelli, A., Lexicon abbreviaturarum. 1901. — Capelli, Dizionario di abbreviature latine ed italiane[2]. 1912. — Paoli, C., Le abbreviature nella paleografia latina del medio evo. 1891.

Større Samlinger af Skriftprøver fra de nordiske Lande ere offentlig-

gjorte i: Palæografisk Atlas, udgivet af Kommissionen for det arnamagnæanske Legat. Dansk Afdeling. 1903. Oldnorsk-islandsk Afd. 1905. — Kr. Kaalund, Palæografisk Atlas. Ny Serie. Oldnorsk-islandske Skriftprøver c. 1300—1700. 1907. — Hildebrand, E., Börtzell o. Wieselgren, Svenska skriftprof från Erik den heliges tid till Gustaf III's. 1894—1900. — Weibull, M., Handskrift-prof 1500—1800 [2]. 1905.

Skriftprøver fra det 19. Aarh. findes i: J. Levin, Album af nulevende danske Mænds og Qvinders Haandskrifter (1846), samt i en stor Del Skriftlæsningsbøger, saaledes af M. og S. Abrahamsen (1904), Andersen og Vestergaard [4] (1903), Bondesen [4] (1907), Brøchner-Larsen og Winding [4] (1902), Frølund [3] (1877), Glumsøe [5] (1902), Thyregod og Holm [12] (1890).

[1] Dümichen, J., i Indledning til Ed. Meyers Geschichte des alten Aegyptens. 1887. — Lieblein, J., Det gamla Egypten i dess skrift. 1877.

[2] Hommel, F., Geschichte Babyloniens u. Assyriens. 1885. — Tegnér, E., Ninives och Babylons kilskrift. 1875.

[3] Wimmer, L., Die Runenschrift. 1887. — Wimmer, De tyske Runemindesmærker, i Aarb. f. n. Oldk. 1894. — v. Friesen, O., Om runskriftens härkomst. 1904. — v. Friesen, Till frågan om runskriftens härkomst, i Minneskrift tillägnad A. Erdmann. 1913. — Knudsen, G., i N. Tidsskr. f. Filologi 4. R. I (hvor ogsaa v. Friesens Modkritik). — Luft, W., Studien zu den ältesten germanischen Alphabeten. 1898.

III. Læren om Diplomer.

15. Diplomatikens Historie.

Diplomatiken omhandler Diplomer. Et Diplom er et efter bestemte Regler affattet Vidnesbyrd om en Viljesytring af retsligt Indhold. Det adskiller sig saaledes efter Arten af sit Indhold fra et Aktstykke eller et Brev, som meddeler et faktisk Forhold eller indeholder en personlig Udtalelse, uden at det vil fastslaa et Retsforhold. Dog maa det bemærkes, at *diplôme* i Frankrig gerne begrænses til at betegne enkelte, af højtstaaende Personer i højtidelig Form udstedte

Breve, hvorimod man anvender *charte, charta,* som Betegnelse for saadanne Breve, hvorved Rettigheder fastslaas eller Interesseforhold ordnes.

Ordet Diploma er arvet fra Romerne, hos hvem det dog kun anvendtes om enkelte særegne officielle Aktstykker, saaledes om det militære Diplom, hvorom foran er talt (S. 9). I Middelalderen findes det næsten aldrig benyttet, og det var først i Humanismens Tidsalder, at man fremdrog det latinske Ord paany og gav det en udvidet Anvendelse. I Middelalderen vare de gængse latinske Betegnelser for et Diplom *charta, chartula, instrumentum, litteræ, præceptum, breve.* Et gammelt tysk Ord *Urkunde,* der betyder Vidne eller Vidnesbyrd, har i Tyskland siden det sidste Aarhundrede af Middelalderen faaet Betydning af Aktstykke og Brev som Vidnesbyrd om historiske Forhold og ganske særlig af et Diplom i egentlig Forstand. I det svenske Sprog er *urkund* bleven optaget med Betydning af skriftligt Vidnesbyrd.

I Danmark fandtes i ældre Tid intet af de tre nævnte Udtryk: Charte, Urkunde, Diplom. *Brev* vilde være den hertil svarende Betegnelse; derfor hedder det, at Kongen havde et Brevkammer, han straffede for „Overhørelse og Brevebrud“, han tog i sin Beskærmelse „disse Brevvisere, vore elskelige Borgere af Kolding“, for Udstedelse af et retsligt Brev betalte man „Brevpenge“. I den efterfølgende Fremstilling vil derfor stundom, hvor det ikke kan misforstaas, Brev blive anvendt afvekslende med Diplom.

Betegnelserne Akt og Aktstykke er et mere omfattende Begreb, og under dem kunne ogsaa Diplomer indgaa. Det er iøvrigt klart, at mange af de Regler og Former, som i Tidernes Løb ere blevne iagttagne ved Udstedelsen af Diplomer eller af Breve, tagne i den snævrere Betydning, ville være fulgte i Aktstykker af andet Indhold.

Læren om Diplomer gaar ud paa at bestemme deres Værd som Vidnesbyrd om historiske Forhold. Dette Fag

vil derfor især oplyse om, efter hvilke Regler et saadant Aktstykkes Ægthed eller Uægthed kan kendes; Maurinerne kunde derfor i deres Skrifter om Diplomatik angive dette som Fagets egentlige Formaal *(ars diplomata vera ac falsa discernendi).* I nyere Tid tildeler man dog Diplomatiken en Opgave af noget større Udstrækning, nemlig at bestemme og værdsætte Diplomet efter dets hele Tilblivelsesmaade. Dette vil blive forstaaeligt ved at betragte den Udviklingsgang, som Diplomatiken har gennemgaaet.

Videnskaben Diplomatik er bleven skabt af en enkelt Mand, og den har faaet Navn efter det Værk, han forfattede. Den er bleven til indenfor den af de gejstlige Ordener, der ved Siden af Jesuiterne viste størst Interesse for historisk Studium og mest videnskabelig Kald derfor; den fremstod indenfor det Kloster, der besad, foruden en fortrinlig Samling af Haandskrifter fra Middelalderen, den mest udstrakte Kundskab om hele denne Litteratur, St. Germain des Prés i Paris.

Jean Mabillon [1632—1707] var fra de unge Aar grebet af Tørst efter Viden og Trang til Studier; ved at træde ind i Benediktinerordenen og i Maurinernes Samfund — denne nylig stiftede Kongregation havde sat sig de stille videnskabelige Studier til sit særlige Formaal — fulgte han ikke alene sin religiøse Trang, men ogsaa sit Ønske om at kunne fordybe sig i Videnskaben.

I de lærde Skrifter, som han forfattede, eller hvorved han virkede sammen med Ordensbrødrene — saaledes ledede han Udgivelsen af *Acta Sanctorum Ordinis S. Benedicti* — havde han godtgjort, at han ikke blot var den lærdeste, men ogsaa den mest skarpsindige af Datidens Historieforskere. Da var det, at et Angreb fra det andet store Lærdomssæde indenfor den katholske Verden, Jesuiterne i Antwerpen, kaldte Mabillon til en Opgave, der skulde føre langt videre end til at slaa Angrebene tilbage, det skulde lægge Grundvolden for et helt nyt videnskabeligt Fag.

Papebroch, en af Udgiverne af Jesuiternes store Værk om den katholske Kirkes Helgener *Acta Sanctorum* og blandt dem vel nok den lærdeste og med kritisk Evne bedst udrustede, havde i sin Bog *Propylæum antiquarium circa veri ac falsi discrimen in vetustis membranis* underkastet alle de ældre Aktstykker til de frankiske Rigers Historie en skarp Kritik. Hans Studier over Skriftarter, Formler og Segl førte ham til at anfægte eller ligefrem forkaste som uægte mangfoldige Diplomer, saaledes mange af dem, der fandtes i St. Germain des Prés, men særlig de i St. Denis opbevarede. Jo ældre Diplomerne angav sig for at være, desto stærkere maatte man tvivle om deres Ægthed. Fra Tiden før Kong Dagobert I [o. 630] fandtes ikke et eneste umistænkeligt Diplom. Det var Papebrochs Opfattelse, at i Middelalderens midterste Aarhundreder Munkene efter stor Maalestok havde forfalsket Aktstykker for at sikre sig mod Lægfolks Angreb paa deres Rettigheder.

De angrebne Ordener og Klostre anmodede Mabillon om at svare herpaa, og han paatog sig Hvervet. Men Mabillon indsaa, at det gjaldt om at tilvejebringe et Værk, som én Gang for alle kunde udpege en lang Række Kendetegn, der afgørende viste, hvad der var ægte eller ikke, han maatte skaffe en Sum af Oplysninger om, hvordan i hver enkelt Tidsalder Skrivekunsten blev øvet og Breve udfærdigede, man maatte bort fra alle de vaklende Skøn, som vare saa ejendommelige for Papebrochs Arbejde uagtet hans sikre Domfældelse. Der gik 6 Aar, førend Mabillons store Værk *De re diplomatica* udkom (1681), og dem havde han benyttet til at indsamle et overordentlig omfattende Materiale; han havde foretaget Rejser i Frankrig og Landskaberne ved dets Grænse; indenlandske og udenlandske Videnskabsmænd havde med levende Interesse fulgt hans Undersøgelser og staaet ham bi i hans Foretagende. I hans store Folioværk kom derfor de Partier, der gav Svar paa Papebrochs Angreb, kun til at indtage en lille Del.

Det vil være lærerigt at se, hvor mange Emner Mabillons Bog omhandlede, idet det ogsaa vil belyse, hvad der i den følgende Tid i det Hele inddrages under Diplomatikens Omraade.

I første Bog oplyser han om de forskellige Navne paa de gamle Tiders Breve, og om hvor tidlig Diplomer vare i Brug i de forskellige Lande, samt hvorledes de historiske Kilders Omtale af dem svarer til, hvad der er endnu bevaret i Original. Han redegør for, hvordan Breves Tekst blev bevaret i Kopier eller ved tagne Vidisser, han beretter om det forskellige Materiale, hvorpaa der blev skrevet, om Skriveredskaberne og Blækket, om de Skriftarter, der til ulige Tider anvendtes hos de enkelte Folk, om Forkortelser og stenografiske Hjælpemidler (tironianske Noter). I anden Bog gaar han ind paa Stilen og Formularerne i Brevene, paa Retskrivningen og paa Tilføjelserne i dem, han opregner de Titler, hvormed de Gejstlige, Kongerne og Fyrsterne kaldte sig, og Betegnelser for Privatfolk. Han viser, om Brevets Udsteder omtaler sig selv i Flertal eller Ental, han redegør for Tilnavnes og Slægtnavnes Anvendelse og belærer, om der ved Anførelse af Stednavne brugtes Bøjningsformer. Ligesaa omtaler han Brevenes Slutningsformer, deres Trusler eller Ønsker, Underskrifter eller Monogrammer under dem, dernæst Kancelliet og de Embedsmænd, der udfærdigede Brevene. Hertil føjer han en Fortegnelse over Rækken af Kanslerne hos de frankiske Konger lige til Ludvig den Helliges Tid, da deres Monogram eller Underskrift ophørte. Han skildrer Seglene, deres Art, Udseende og Anvendelse, og behandler derefter Vidner og Medunderskrivere, Brevenes Datering og hele den til de forskellige Tider anvendte Tidsregning.

Tredje Bog indeholder Kritiken af Papebrochs Anskuelser, fjerde opregner alle de Slotte og Kongsgaarde, hvor de frankiske Kongers Diplomer ere udstedte. I femte Bog gives endelig paa 60 Tavler Prøver paa gammel Skrift fra de forskellige Aarhundreder med tilhørende Oplysninger. I sjette Bog ere over 200 gamle Breve trykte som Bevis for Rigtigheden af den i det foregaaende givne Fremstilling.

Mabillons Arbejde betød ikke blot en Sejrvinding over Papebroch, hvad denne paa den smukkeste Maade erkendte, det blev udtalt fra alle Sider, at der her var grundlagt en

ny Videnskab og skabt et Fag, der for Fremtiden vilde faa den største Betydning for historisk Forskning [1].

Paa det af Mabillon skabte Grundlag har senere Diplomatiken som Videnskab hvilet. Særlig fortsatte Maurinerne hans Studier; ved deres Udgaver af talrige ældre Diplomer vandt de en stor Erfaring om, hvordan Aktstykker vare udfærdigede til de forskellige Tider og i de forskellige Kancellier, derfor bragte da ogsaa deres store Værk i 6 Bind, ved Toustain og Tassin, *Nouveau traité de diplomatique* [1750—1765] en forøget Viden om mange Enkeltheder paa dette Omraade, ganske særlig om de gamle Skriftarter og om de pavelige Diplomers Udfærdigelse, uden at Værket dog førte Videnskaben ind paa nye Veje.

I Frankrig omfattede man stadig Faget med stor Kærlighed, ogsaa efter at mange Dele af de gejstlige Ordeners litterære Virksomhed som Følge af Revolutionstidens Bevægelser vare gaaede over paa verdslige Hænder. Da *École des chartes* grundedes 1821, havde den til et af sine Hovedmaal at give de Mænd, der skulde virke ved Arkiver og Bibliotheker, den rette Uddannelse, deriblandt i dette vigtige Fag. Mange franske Lærde have da ogsaa i den følgende Tid skrevet ypperlige Værker indenfor denne Videnskab, ganske særlig kan her nævnes Direktøren for Nationalbibliotheket i Paris Léopold Delisle [1826—1910].

Det skulde dog i den nyeste Tid være andre Lande, som bragte Diplomforskningen ind paa nye Retninger, og tyske og østrigske Videnskabsmænd have her en særlig Fortjeneste.

Det var ikke alene Spørgsmaalet om, hvorvidt Diplomer vare ægte eller ikke, der stadig kaldte til nye Undersøgelser. De i det 19. Aarhundrede i saa talrig Mængde i Tyskland offentliggjorte Aktstykker bragte ved deres Form og Udfærdigelsesmaade mange Forhold og Ejendommeligheder for Dagen, som endnu trængte til Forklaring og krævede et nøjere Studium. Dette viste sig især ved Diplomerne fra

den ældre tyske Kejsertid og ved Regesterne over dem, ligesom ogsaa ved de væsentlig paa disse Breve byggede Lister over Kanslernes Embedstid. Man var stadig gaaet ud fra, at hvad der fandtes som genkommende Bestanddel i en Række af Diplomer, om hvis Ægthed man ikke havde nogen Grund til at tvivle, ogsaa maatte hidrøre fra en fastslaaet kancellimæssig Brug, og at derfor de Diplomer, som viste Afvigelser herfra, maatte stemples som falske eller dog mistænkelige. Ved at følge en saadan Slutningsrække opstod der imidlertid den Fare, at man kom til at bevæge sig i en Cirkel, idet man jo forudsatte, at Kancelliet ved sine Udfærdigelser fulgte en fast Praksis, fra hvilken ingen Undtagelse fandtes, naar da ikke en tilfældig Skødesløshed forelaa. Men endnu var det jo ikke bleven godtgjort, at Kancellierne fulgte en fastslaaet Ordning. Det var derfor et vigtigt Skridt frem imod en rigtigere Opfattelse, der skete ved de Undersøgelser, som Jul. Ficker [1826—1902] indledede. Den østrigske Forsker optog Diplomernes Tilblivelseshistorie saa at sige enkeltvis til Undersøgelse; han blev derved i Stand til at paavise, hvorledes mange af de Uregelmæssigheder, som et Diplom syntes at indeholde, bleve forstaaelige, naar man betragtede de Forhold, under hvilke det var blevet til. Saaledes paaviste Ficker, at Diplomer, der ikke kunde vække Tvivl ved deres egne kronologiske Angivelser, og som havde et tidsmæssigt Udseende, kunde være udstedte af en Konge, der ikke paa den Dag kunde have været paa det angivne Sted, og ligeledes, at en Fyrstes Rejserute jævnlig fik et mærkelig planløst Udseende, dersom den skulde tegnes efter Dateringsstedet i de af ham udstedte Breve. Brevets Angivelse blev derimod forstaaelig, naar Forholdet var, at Kancelliet var bleven tilbage paa det Sted, hvor Fyrsten havde truffet Afgørelsen, medens Brevet først nogen Tid efter blev udfærdiget, og naar man endvidere havde den ofte overholdte Forskel mellem *actum*, Afgørelsen, og *datum*, Udfærdigelsen, i Erindring. Man har Eks-

empler paa, at der endog er hengaaet et Par Aar, førend Brevet udstedtes, eller paa, at Mænd anføres som Vidner, skønt de paa Dateringstiden vare døde, ligeledes paa, at Breve vare daterede tilbage i Tiden. I det Hele kunde der i vitterlig ægte Breve iagttages Uregelmæssigheder af besynderlig Art, til Eks. naar en Biskop i Begyndelsen af Brevet betegnes som levende, medens hans Eftermand nævnes i Slutningen af Brevet, eller naar en Kejser, efter at han i Begyndelsen har talt i første Person, senere omtales i tredje. Naar nu disse Breve uagtet alle Uregelmæssigheder alligevel maa anses for ægte, faar man et Indtryk af, at der har raadet liden Fasthed eller Korrekthed i de ældre Kancelliers Praksis.

Fickers Undersøgelser syntes at maatte føre til, at for Fremtiden Dateringsstedet maatte forkastes som Bevis for Fyrstens Opholdssted og Rejserute, og saafremt der i det Hele var en saa stor Mulighed for Uregelmæssigheder og Afvigelser, maatte man næsten tabe Troen paa at kunne naa til Beviser for de offentlige Diplomers Ægthed eller Uægthed. Ficker selv havde vist al rimelig Besindighed, men hans Paavisninger frembød unægtelig en Fare for, at man i ubetænksom Tiltro altfor let forudsatte Omstændigheder, der mulig kunde have frembragt de Afvigelser, der vare tilstede.

Et langt sikrere Grundlag fik Diplomforskningen derfor ved de Veje, som Th. Sickel [1826—1908] gav Anvisning paa. En Hovedopgave maatte jo være at faa Vished om, hvorledes de Diplomer vare byggede og lød, som med uangribelig Vished stammede fra det samme Kancelli. Sickel tog da følgende Udgangspunkt. Han gik ud fra, at naar den samme Autoritet eller Myndighed havde udstedt Breve til Modtagere, der ikke stod i nogen rimelig Forbindelse med hinanden indbyrdes, f. Eks. til et italiensk Bispedømme, en bayersk Kirke, en sachsisk Lægmand, og naar disse Diplomer helt eller delvis viste sig skrevne af den samme

Haand, vilde denne Lighed i Skriften kun kunne hidrøre fra, at Diplomerne vare blevne til i Udstederens Kancelli. En Forfalskning vilde i dette Tilfælde ikke have nogen Rimelighed for sig. Saaledes blev Skriftsammenligning af Sickel gjort til det afgørende Bedømmelsesmiddel ved Bestemmelsen af Spørgsmaalet, om Diplomet var ægte eller ikke.

Naturligvis vil der paa en lignende Maade kunne drages Slutninger ud fra Stilens og Udtryksmaadens Ensartethed, men her bliver Bedømmelsen dog usikrere og mere skønsmæssig. Rigtigheden af den saaledes anviste Fremgangsmaade godtgjorde Sickel ved sin Udgave og Behandling af de karolingiske og sachsiske Kejseres Diplomer og ligeledes senere, da han i Forening med Sybel offentliggjorde Afbildninger af Diplomer, udstedte af samtlige tyske Konger og Kejsere fra Middelalderen. Disse Lærdes indtrængende Studier have da ogsaa ført til, at man i vor Tid paa en hidtil ukendt Maade har søgt at trænge ind i alle Enkeltheder ved Forretningsgangen, Kancellibrugen og Embedspersonalet hos de forskellige verdslige og gejstlige Fyrster.

Diplomatiken er i det Hele i vore Dage bleven studeret med stor Iver, og dette staar i Forbindelse med, at Historikerne have indset, at authentiske Aktstykker i mange Henseender have Fortrin frem for berettende Kilder. Diplomets Ophavsmand og dets Dateringstid er givet, Diplomet har som Regel kun Øjeblikkets praktiske Forhold for Øje og har ikke villet tale til en fjernere Eftertid, desuden søger Historikeren i Brevene som oftest Oplysninger om andre Forhold end dem, som Udstederen især havde i Tanke.

Naar Diplomatiken især beskæftiger sig med Middelalderens og ikke saa meget med de senere Tiders Aktstykker, har det sin Grund i, at Bedømmelsen og Værdsætningen af Diplomer fra de gamle Tider volder langt større Vanskelighed, da de fulgte Former afvige saa stærkt fra, hvad der senere var i Brug. For den nyere Tid findes et langt større

Antal Kilder og et mere omfattende Materiale til at kunne fastslaa et Aktstykkes Ægthed og Værd. Særlig har Paabudet om, at Protokoller skulde føres i offentlige Kontorer og paa Tinge, og at udstedte Breve skulde føres til Bogs eller Kopier af dem opbevares, gjort Kontrollen med Breves Ægthed langt lettere.

16. Diplomets Bestanddele og Form.

Hos de germanske Folk var i den ældste Tid Diplomer ukendte. De Germaner, som bosatte sig paa det romerske Riges Grund, lærte dog snart at anvende Diplomer efter Romernes Brug og i deres Former; hos de andre germanske Folk var det Fyrsterne, som tidligst optog denne Skik, men der gik flere Aarhundreder hen, førend man forstod at give Breve den nødvendige faste og betryggende Form eller i det Hele lod Breve faa en mere udstrakt Anvendelse.

Man havde dog tidlig i Middelalderen begyndt at uddanne en Brevkunst, *ars dictandi;* Ordet *dictare* betød ikke længere at diktere, men at affatte skriftligt. Man skrev Lærebøger i denne Kunst og frem for alt Formelbøger og Eksempelsamlinger, og efter Haanden fik den hele kancellimæssige Brug en vis fælleseuropæisk Karakter.

I ethvert Diplom kan man udskille to Bestanddele. Dets Kærne eller den egentlig bestemmende Del af Indholdet vil i Retsforhold af samme Art være saa nogenledes enslydende, paa hvor forskellig Tid og Sted det end er udstedt, medens det vil lyde anderledes ved Retsforhold af anden Art. Denne Del benævnes Teksten, og den vil gerne være stillet i Aktstykkets Midte. Forud for den vil der findes en indledende Udtalelse, hvor Udstederens og de Tiltaltes Navne angives og en Motivering fremsættes, og bag efter Teksten vil der følge en Bekræftelse, en Bevidnelse og en Tidsangivelse. Disse Bestanddele af Diplomet, altsaa Rammen omkring Teksten, hedde Protokol, den i Begyndelsen

staaende Del Indledningsprotokol eller Protokol i snævrere Forstand, den afsluttende Del Eskhatokol (græsk *eskhatos*, yderst). Rigtigere er det dog alene at anvende Protokol om Indledningen.

Teksten har en langt mere uforanderlig Karakter end Protokollen, og den bevarer sin Form gennem mange Tider; ofte er det Indholdet af en Formelbog, som stadig gaar igen. I Protokollen vil der derimod vise sig megen Uensartethed i Udfærdigelserne hos de forskellige Myndigheder, eller der vil i det samme Kancelli kunne foregaa Forandringer ved Regeringsskifte, eller efter at en ny overordnet Embedsmand er tiltraadt Ledelsen.

Allerede Mabillon havde paavist, af hvilke Bestanddele Diplomets Indhold ordentligvis var bygget op, og han havde delvis givet dem Navne; senere er dette ført videre af tyske Forskere, og en lang Række forskellige Dele af Diplomet ere blevne benævnte. Der vil ikke være Grund til her at komme ind paa alle disse Enkeltheder, saa meget mere som mange af dem kun findes i Diplomer fra bestemte Tidsrum og hos enkelte Kancellier; Rækkefølgen indenfor disse Bestanddele er desuden jævnlig ombyttet. De forskellige Forskere indenfor Diplomatiken afvige da ogsaa i flere af Benævnelserne for de enkelte Dele, ligesom de sætte Grænserne mellem Diplomets tre Hoveddele forskellig.

Her skal derfor kun kortelig anføres følgende:

A. I Indledningen (Protokollen) skelner man mellem følgende Bestanddele:

1. Invocatio, en Paakaldelse af Gud. Det ældste Brev fra Danmark, hvis Ordlyd er bevaret, Knud den Helliges Gavebrev til Lunds Domkirke, begynder saaledes: „I den hellige og udelelige Treenigheds, Faderens, Sønnens og den Hellige Aands Navn“. — I ældre Tider kan man jævnlig i Stedet for en udtalt Paakaldelse af Gud finde i Spidsen af Brevet et Kors eller et forenet X og P (de græske Begyndelsesbogstaver i Christos); man kalder det Chrismon, med hvilket Navn man ogsaa be-

tegner en i merovingiske og karolingiske Breve forekommende langstrakt, snørklet Figur, der i Virkeligheden indeholder Paakaldelsen skrevet med tironianske Noter, eller Figuren er i alt Fald oprindelig bleven dannet paa dette Grundlag.

2. Udstederens Navn og Titel, Intitulatio eller Superscriptio: „. . . Jeg Eskil, af Guds Naade Ærkebisp af Lund og det apostoliske Sædes Legat“.

3. Adressen, Inscriptio: [Jeg Absalon hilser] „alle elskelige Sønner af den hellige Moderkirke paa Sjælland, Klerke og Lægmænd, nuværende og tilkommende“.

B. Indenfor Diplomets Tekst skelner man imellem følgende Bestanddele.

4. Arenga (jfr. fransk *harangue*), en almindelig Begrundelse, ofte holdt i højtidelige Udtryk, der danner Indledningen til Brevets Kærne: [Valdemar I] „Da det er vor Pligt at drage Omsorg for, at vort Riges Indbyggere leve i Fred og uforstyrrede, og især de, som under et fælles Liv bo sammen i Enighed og bede til Gud for vor Velgang og Rigets Bestandighed“. [Valdemar II] „Da dødelige Menneskers Hukommelse er svag og vaklende, naar den ikke har Støtte i det nedskrevnes Bistand“. [Valdemar II] „Da Tidens Ælde handler stedmoderlig med Erindringen om, hvad der udøves, er det raadeligt, at hvad der sker i Tiden, gøres varigt gennem Brevets Vidnesbyrd“.

5. Promulgatio: „derfor gøres det vitterligt for alle“.

6. Dispositio, den afgørende Bestemmelse: „bekræfte vi alle de Rettigheder“, „fritage vi for Ledings Byrde“, „skøde og overdrage vi“.

7. Corroboratio, Tekstens Afslutning med Henvisning til Underskrift eller Segl, mulig med Trusel om Straf for Krænkelse: [Eskil] „Forat ikke nogen i sin Letsindighed engang skal vove at krænke denne vor fromme Overdragelses Gave, bekræfte vi den med vort Brev, bestyrke den med vort Segl og sætte Bandlysnings Straf derved“.

C. Eskhatokol. 8. Ved Brevets Slutning nævnes jævnlig en Del Personer som Vidner om det skete. Her maa man dog skelne mellem de Mænd, der blive anførte som Vidner om, at Retshandelen er foregaaet, uden Hensyn til det foreliggende Brev, og saa Brevvidnerne, der indestaa for Brevets Udstedelse og bevidne, at det virkelig hidrører fra den, som siges at have udstedt det.

Tillige angives Tid og Sted, Udstederen sætter Underskrift

eller Segl under Brevet, maaske hænge ogsaa Vidnerne Segl under, Kansleren eller en anden Embedsmand betegner ved et Monogram eller paa anden Maade, at Brevet er udgaaet fra Kancelliet. I gamle Breve kunde endelig til Slutning staa et Ønske, Apprecatio (Abbed Vilhelm: Det ske! Det ske! Amen! Amen!).

17. Underskrift og Besegling. Brevets Retskraft.

De merovingiske Konger have som Regel underskrevet deres Breve med deres Navn og Titel, men Karolingerne — Karl den Store lærte jo først paa sine gamle Dage med Besvær at skrive — satte kun et Tegn eller et Monogram under deres Breve, hvad der vedblev at være Kongernes Skik gennem mange Aarhundreder; deres Monogrammer ere dannede i den mest forskellige Form. Om Paverne gælder det, at de som Regel ikke med egen Haand underskrev deres Diplomer, hvorimod et ejendommeligt Monogram blev tegnet under Brevet. Dog blev der i de forskellige Tidsrum og af de enkelte Paver fulgt meget forskellige Regler.

Det var dog især paa anden Maade, at i Middelalderen Brevets Ægthed og Visheden for, at det hidrørte fra den angivne Udsteder, søgtes godtgjort.

Allerede Alemannernes og Vestgoternes Love synes ligesom andre Kilder at vidne om, at Segl tidlig ere blevne anvendte ikke blot til Lukning af Breve, men til Stadfæstelse af Brevets authentiske Karakter. Efter Haanden banede den Forestilling sig Vej, at Besegling var det egentlige Mærke paa, at et Brev hidrørte fra den, som i det angaves som Udsteder. Efter at Paverne fra det 6. Aarh. havde begyndt at sætte Segl under deres Breve, og samtidig eller snart efter Kongerne og de øverste Gejstlige fulgte samme Skik, bredte denne sig i stadig videre Lag i Samfundene. Seglet havde jo den Fordel, at det kunde benyttes ogsaa af den, som var ukendt med Skrivekunsten, og det kunde genkendes af den, som ikke kunde læse. Før det 13. Aarh.

blev det dog næppe almindelig Brug hos alle Stænder at besegle deres Breve.

For Danmarks Vedkommende vide vi, at det ældste danske Brev, hvis Tekst er kendt, Kong Knuds Gavebrev til Lunds Domkirke [1085], har baaret Kongens Dobbeltsegl. Først fra en senere Tid er der dog bevaret Breve fra Danmark med Kongens Segl under; det ældste, vi kende, er udstedt af Knud VI og findes i Arkivet i Schwerin. Ogsaa flere andre Breve fra det 12. Aarh. ere beseglede af Udstederen, men først i det 13. Aarh. blev det mere almindelig Skik, og nu hæftede ogsaa Vidnerne deres Segl under Brevet. I den senere Del af Middelalderen er det en fastslaaet Regel, at det er Brevets Forsyning med Segl, der giver det Beviskraft, og at en Underskrift var ufornøden.

Seglet tryktes oprindelig paa Brevet, idet man i dette skar et Korssnit, bøjede Fligene tilbage og anbragte her Voksmassen; dette holdt sig til Udgangen af det 12. Aarh., senere trykte man simpelthen uden Indsnit Seglet paa Brevet, naar man da endnu anvendte denne Maade at forsegle paa. Man havde nemlig allerede i det 11. Aarh. begyndt at anbringe Seglene hængende under Brevet, og denne Skik trængte igennem i de europæiske Lande i det 12. Aarh. Gennem et Hul i den nederste Del af Pergamentet drog man en Pergamentstrimmel — eller man havde ved at ombøje den nederste Rand af Dokumentet dannet en Fold (*plica*) og stukket Hullet gennem begge Lag — man knyttede en Knude paa Strimlen og klemte Vokset sammen omkring denne. Ofte var det en Snor af Hamp, Hør eller Silke, hvori Seglet hang. I Middelalderens senere Del er denne Form for Besegling den almindelige, naar Pergament anvendtes, og pavelige Buller udfærdigedes altid paa denne Maade. Ved Papirbreve var den vanskeligere at anvende, og her vil man oftest finde Seglet paatrykt.

Ved Udfærdigelsen af Aktstykker, hvorved man søgte at sikre to Parter overfor hinanden, anvendtes ofte de saa-

kaldte Chirografer, et især i England almindelig anvendt Udtryk (græsk *kheir*, Haand). Man skrev paa samme Stykke Pergament eller Papir to enslydende Udfærdigelser af det samme Forpligtelsesbrev eller Skøde, og i Mellemrummet mellem dem tegnede man med store Træk et Ord (til Eks. *chirographum*) eller flere Ord eller drog nogle Slyngninger; derpaa skar man Pergamentet over ned gennem det i Midten skrevne, saaledes at hver af Parterne kunde faa sin Halvdel, og man i Tilfælde af Tvist altid kunde overbevise sig om Ægtheden af hver Udfærdigelse ved at sammenføre de to Blade. For end mere at gøre Bladenes Sammenhøren utvivlsom brugte man at skære de to Stykker af Pergamentet fra hinanden i en tandet eller bølgende Linie, saa at de ved at sammenføres kunde ses nøje at passe til hinanden. Saadanne Breve betegnes som *chartæ partitæ* (deraf Certeparti, Kontrakt om Befragtning), *chartæ excisæ, chartæ indentatæ* (engelsk *indentures*).

Man havde i Romerrettens senere Tid skelnet mellem et Brev, som afgav Vidnesbyrd om en foregaaet Retshandel, og et saadant, som stiftede denne eller som ved at overleveres til Modtageren endelig fuldbyrdede den indledede Retshandel. Denne Forskel holdt sig ogsaa ind i Middelalderens tidligere Aarhundreder — den første Art Breve hed gerne *notitia*, den anden *carta*. Imidlertid arbejdede den Opfattelse sig stadig stærkere frem, at selve Brevets Udstedelse var det afgørende og egentlig retstiftende. I det 12. Aarh. søgte Kirken endvidere at gennemføre, at Brevets Forsyning med Segl var det, der gav det Authenticitet. Indenfor den læge Verden naaede man dog endnu ikke saa vidt, og de i Dokumentet nævnte Vidner vare altsaa endnu at anse som Vidner om noget, der var foregaaet selvstændigt, og som ikke var opstaaet ved eller afhængigt af Brevets Udstedelse. Men inden Udgangen af det 13. Aarh. var Brevets Besegling anset som det retstiftende Moment.

Som i andre Lande har man i Danmark dog i lange Tider været betænkelig ved at tildele et Brev nogen afgørende eller stærk Beviskraft. Da Abbeden af Øm Kloster overfor Biskop Tyge af Aarhus (o. 1260) paaberaabte sig et af hans Forgæn-

gere udstedt Brev, svarede Bispen ham: „Vi véd godt, at I har dygtige Skrivere, I kan skrive Breve, som I vil have dem“. Derfor blev da ogsaa Breve altid nøje undersøgte og prøvede efter deres ydre Fremtræden, og naar et Brev fremlagdes paa Tinge, udtaltes det eller bevidnedes, at det var uskaaret, ustunget, uraget (ikke raderet), usmittet (uden Klatter eller andet paasat). To Adelsmænd, som paa Erik af Pommerns Tid arbejdede for Kronen i Arkivet paa Kalundborg Slot, erklære, at de have for dem „et aabet Perkments Brev, uraget og uskrabet og i alle Maade ufalsket og umistænkeligt, med sande og visse hængende Indsegle, Indseglet helt og holdet og alstings vel bevaret“.

Hverken Skaanske Lov eller Valdemars Sjællandske Lov omtale Bevis ved Breve, hvorimod Eriks Sjællandske Lov III. 57 anfører, at Arv kan udleveres den, der har „enten vor Konges Brev eller andre saa gode Mænds Breve, at hverken Ombudsmand eller Herredsmænd tør tvivle om dem“. Her synes der tillagt Breve en vis Beviskraft, hvad der ogsaa fremgaar af andre Lovkilder. Saaledes hedder det i Thord Degns Artikel 37, at naar et aabent Brev lagdes frem paa Tinge mod en Mand, hvis Segl stod under det, kunde han med Ed af Kønsnævn bevise, at et saadant Brev aldrig var skrevet med hans Samtykke, — og Aabenraa Skraa art. 14 bestemmer, at Gæst i Byen, mod hvem en anden Gæst fremlægger et aabent Brev om Gæld, skal betale Gælden eller værge sig med Tylvtered. Fuld Beviskraft opnaaede Brevet dog først, naar det var udstedt eller bekræftet paa Tinge, og Tinget bevidnede dette, eller naar der derom var udstedt et skriftligt Tingsvidne, som forelaa i behørig beseglet Form; i dette Tilfælde var en Benægtelsesed udelukket.

Testamenter var der tillagt en noget stærkere Beviskraft. De ældste Testamenter fra Danmark ere oprettede af Konger eller af Kirkens Mænd; ved Testamenter stiftedes jo ofte Sjælegaver, og Gejstligheden var derfor virksom for, at deres Retskraft blev anerkendt. Bestemte Former for Testamentet findes dog ikke foreskrevne. I Følge Jyske Lov III 45 skulde, hvis Sjælegaver bestredes, som „var skrevet i Mands Testament med gode Mænds Vidnesbyrd“, Sandemænd dømme derom under Appel til Biskop og Bygdemænd, hvorimod Kønsnævn afgjorde Sagen, naar Testament ikke forelaa.

For de Institutioner, som besad mange Adkomstbreve, var det nyttigt til Oversigt og som Kopier at have Afskrif-

ter af Brevene indførte samlet i en Bog. Det var derfor almindeligt i Middelalderen, i Danmark som andensteds, at Klostre, Kapitler, Bispesæder og iøvrigt ogsaa verdslige Stiftelser som Købstæder lod deres hele Forraad af Breve afskrive i Bøger, de saakaldte Cartularier. Saaledes indeholder Oldemoder [begyndt o. 1290] Ribe Bispestols og Kapitels Breve, Aarhusbogen [beg. o. 1313] Aarhus Kapitels Breve; Codex Esromensis blev skrevet i Slutningen af det 15. Aarh., og Esrom Kloster fik endog en pavelig Legat og Afladshandler, som var her i Landet, til at underskrive Bogen og bevidne, at Afskrifterne stemmede med Originalerne og kunde give gyldigt Bevis paa Tinge.

Giry, A., Manuel de diplomatique. 1894. — Ficker, Jul., Beiträge zur Urkundenlehre. 1877—78. — Bresslau, H., Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland u. Italien I [2]. 1912. — Paoli, C., Grundriss zu Vorlesungen über lateinische Paläographie u. Urkundenlehre III. 1900. — Thommen, R., m. fl., Diplomatik, i A. Meisters Grundriss der Geschichtswissenschaft I. 1906. — Redlich, O., Erben, W., Urkundenlehre I i Below u. Meinecke, Handb. der mittelalt. u. neueren Geschichte. Abt. IV. 1907. — Leist, Fr., Urkundenlehre (Katechismus). 1882. — Rosenmund, R., Die Fortschritte der Diplomatik seit Mabillon, vornehmlich in Deutschland-Österreich. 1897. — Archiv für Urkundenforschung udkommer siden 1908.

Huitfeldt-Kaas, H. J., Om falske Diplomer, i Sproglig-historiske Studier tilegnede Prof. C. R. Unger. 1896. — Jfr. Thiset, A., Om to Palimpsester, i Meddelelser fra det danske Rigsarkiv I.

[1] Steenstrup, J., Historieskrivningen. S. 104 ff.

IV. Palæografi og Epigrafik.

18. Indskrifternes Betydning for Kundskaben om Oldtiden og nogle Enkeltheder af Læren om dem.

De tvende Fag, hvorom de følgende Blade handle, ere i mange Henseender blevne belyste allerede i det foregaaende, og særlig gælder dette Palæografien.

Palæografi er det Fag, som lærer at værdsætte Manuskripter efter deres ydre Fremtræden, at læse og tolke dem efter deres skriftlige Art. Foruden at vejlede om, hvorledes Haandskrifter skulle læses, har denne Videnskab til Formaal at vise Skriftartens Karakter og efter denne og Manuskriptets Form og hele Udstyr at bestemme Tiden, da det er opstaaet, og dets Hjemsted. Det er Emner, som ere behandlede i de foranstaaende Afsnit om de Former, hvorunder det med Skrift forsynede Materiale fremtræder, og om Skriftarterne; ogsaa i Fremstillingen af Diplomatiken ere vi komne ind derpaa. Det var iøvrigt Diplomatiken, som først fremdrog Studiet af Skriftarterne og gav en strængt videnskabelig Fremstilling af dem. I lang Tid dyrkedes da ogsaa Palæografien væsentlig som en Bestanddel af dette Fag. I vor Tid vil Palæografi vistnok fortrinsvis blive opfattet som det Fag, der har de i Manuskripter bevarede litterære Værker fra Fortiden og især fra Oldtiden til Genstand.

Epigrafik er Læren om Indskrifter. Den vejleder om Læsningen og Tolkningen af, hvad der er skrevet, indridset eller hugget i saadant varigt Materiale som Metal eller Sten; den omhandler den Litteratur, som knytter sig til Monumenter.

Efter at man har lært at tolke, hvad der er skrevet med Hieroglyfer og med Kileskrift paa Mindesmærkerne fra Ægypten og Assyrien, have Indskrifter faaet en overordentlig Be-

tydning for Kundskaben om de østlige Folks Oldtid. Imidlertid vil man ved Epigrafik som Fag sædvanlig og især tænke paa de Indskrifter, som stamme fra Grækerne og Romerne. Antallet af kendte Indskrifter fra de Lande, som hørte under disse Folk, er i den nyere Tid steget betydelig — man kender vist nu over 50,000 græske og 120,000 romerske Indskrifter — og Tydningen og Forstaaelsen af dem er skredet overordentlig frem, saa at man kan sige, at der ad denne Vej er bleven aabnet et i mange Henseender nyt Syn paa Livet i den klassiske Oldtid.

Man maa nemlig have for Øje, at i Oldtiden bleve Indskrifter benyttede i langt højere Grad og tjente til langt flere Formaal, end det har været Tilfældet i senere Tider. Saaledes anvendte man Indskrifter paa Bygninger ikke alene som nu for at angive disses Bestemmelse, men i høj Grad tillige for at smykke dem, og ved Bogstavernes Art og Form og ved deres Samstemning med den anvendte Arkitektur opnaaede man, at de virkelig kom til at pryde dem. Indskrifterne tjente endvidere til at bringe Oplysninger og til at meddele Kundskab, hvad der var af langt større Betydning paa en Tid, da Litteraturen var saa sparsom, og da den desuden kunde i saa ringe Grad være i det hele Folks Besiddelse, medens derimod Indskrifter, som fandtes ved den alfare Vejs Side eller paa Bygninger, hvor mangfoldige søgte hen, vakte Opmærksomhed og talte daglig og varigt til enhver.

En saadan Indskrift mindede til Eks. om en Kamp, den fastslog en Sejr, eller den nævnede de Mænd, hvem en stor Bedrift skyldtes, den fremkaldte Stedets Minder og hjalp til at bevare den historiske Tradition. Ved Indskrifter paa Gravminder ærede man den bortkaldte og mindede om hans Gerning, men man var ogsaa omhyggelig for at erindre om hans Afstamning og fastslaa hans Stilling i Slægten. En Indskrift paa en offentlig Bygning kunde endog faa stor Betydning som historisk Kilde. Da Templet for Kejser Augustus

og Roma blev rejst i Galatiens Hovedstad Angora, lod Kejseren paa Indgangssiden hugge den lange Indskrift *(monumentum Ancyranum)*, som skildrer hans Regering og fortæller hans Bedrifters og Sejres Historie. At den har et bestemt politisk Formaal, kan der næppe være Tvivl om; man har saaledes ment, at Kejseren vilde føre et Forsvar for, at han i Asien modtog guddommelig Ære og blev kaldt *divus;* i hvert Fald har Indskriften ved sit Indhold betydelig paavirket den samtidige og følgende Historieskrivning.

Thukydides meddeler i sit Værk Ordlyden af den Traktat, som Athenienserne 421 indgik med Argos, Mantinea og Elea om en Fred paa 100 Aar. I Aaret 1877 fandt man i Athen et større Brudstykke af en Indskrifttavle, der havde været opstillet paa Borgen, og som gengav denne Traktat. Afvigelserne mellem de to Tekster ere uden væsentlig Betydning, og de ere ikke af anden Art end, at de kunne skyldes uheldige Afskrivere af Thukydides' Værk. — Suetonius beretter, at Nero paa sin Rejse i Grækenland i hans sidste Regeringsaar gav Hellenerne Frihed og forkyndte sit Budskab derom ved de isthmiske Lege fra selve Stadion. For nylig fandt man i St. Georgs Kirken i Karditsa i Bøotien en Marmortavle, hvori Neros Tale og Kundgørelse var indhugget. — Polybios og Livius fortælle om den Berømmelse, som G. Duilius vandt ved sin store Sejr over Karthagerne ved Mylæ (260); dette blev bekræftet og yderligere belyst ved den Marmorindskrift, som man 1565 fandt paa Forum Romanum, og som havde været anbragt paa den med Skibssnabler smykkede columna rostrata. Det var ganske vist en Kopi fra den første Kejsertid af den gamle Tavle, men med Bevaring af Tekstformen fra den første puniske Krigs Tid; her berettes om Byttets Størrelse og Gaverne til Folket. En anden Indskrift paa Fodstykket af Duilius' Statue paa Forum Augusti, hvoraf Brudstykker ere fundne, gentager Fortællingen om den Æresrettighed, der blev tilstaaet Duilius, at han maatte lade sig følge hjem fra Gilde med en Fakkelbærer og en Fløjtespiller foran sig. — Tacitus fortæller om den Modstand, Kejser Claudius mødte i Senatet, da han foreslog at give Gallien romersk Borgerret, og 1528 har man i Rhone ved Lyon fundet en Broncetavle med gyldne Bogstaver, hvorpaa den Tale er indgravet, som han da holdt. Talen stemmer i alt væsentligt

med Angivelsen hos Tacitus, om denne end anvender sin egen Stilform.

Da det baade i Grækenland og i Rom var Skik at anvende Navnene paa dem, der indehavde offentlige Stillinger, til derved at angive Aaret og Tidspunktet, var det til stor praktisk Nytte for Hvermand, at Rækkefølgen af Embedsmænd var bekendt; derfor finde vi jævnlig saadanne Fortegnelser indgraverede paa Tavler eller indhugne paa offentlige Bygninger.

Man har et karakteristisk Eksempel paa, hvorledes man anvendte hugne Indskrifter som historisk Lærebog, i „den pariske Marmorkrønike“ eller det „Arundeliske Marmor“. Dette Brudstykke blev i det 17. Aarh. købt i Smyrna af Jarlen af Arundel; det formodedes at stamme fra Paros, hvor da ogsaa for faa Aar siden endnu et lille Brudstykke blev fundet. Det er Tabeller til Lærebrug, vistnok optegnede af en Skolemand; Hovedbegivenhederne i Grækenlands, men især i Athens Historie blive opregnede lige fra Kong Kekrops' Tid, der sættes til Aar 1582, indtil Aar 264 f. Kr.; lejlighedsvis medtages enkelte Oplysninger fra Litteraturens eller Musikens Historie. De danske Udgravninger i Lindos paa Rhodos have bragt for Dagen en Marmorsøjle, hvorpaa der er indhugget en udførlig Krønike, der fortæller det til Gudinden Athana Lindia viede Tempels Historie og desuden meget af Rhodos' Historie tilbage til de mythiske Tider, lige som den beretter om Velgørere mod Templet og de modtagne Gaver; i Krøniken, der er skrevet o. 100 f. Kr., anføres over en Snes Forfatteres Værker som Hjemmel for dens Angivelser. Saaledes give Indskrifterne mangen en Gang et Stykke Litteratur, der gaar Haand i Haand med Historikernes Værker, og hos Oldtidens store Forfattere, som Herodot, Thukydides og Polybios, finde vi jo ogsaa jævnlig Indskrifter anførte eller paaberaabte som Hjemmel.

Ogsaa Aktstykker ere bevarede gennem Indskrifter, og blandt dem høre Fredslutninger og Traktater til de ældste. Baade i Grækenland og i Italien har man paa denne højtidelige Maade villet fastholde Ordlyden af de sluttede Forbund og kundgøre de fastsatte Vilkaar for Samkvemmet mellem Folkene. Af lignende Grunde blev ogsaa Loves Indhold fæstnet til Sten eller Metal. De romerske tolv Tavlers Love vare gravede i Erts, og endnu er der fra Romerriget bevaret mange Kobbertavler, der indeholde Lovbud. Dog var det ikke alle Love, der fik denne højtidelige ydre Form; jævnlig bliver det fortalt, hvorledes Folkeforsamlinger eller Byers Øvrigheder i Grækenland eller Italien besluttede, at en nylig taget Bestemmelse eller mulig en ældre Lov skulde ved at hugges i Sten eller ridses i Erts gøres særlig vitterlig. Paa Ydersiden af en Bygning i Gortyn paa Kreta har man fundet [1884] en af de udførligste græske Indskrifter. Det er en mærkelig Lovsamling fra det 5. Aarh., hvori der i henved Hundrede Artikler gives Regler om Beskyttelse for Hjemlivet i Husstanden, om Familie- og Arveret, om Vornedes og Trælles Stilling og om Gældsfordringer, saa at der herved gives os et lærerigt Indblik i Retstilstandene paa den Ø, for hvem efter Sagnet i en forsvunden Tid Kong Minos havde været den store Lovgiver.

Om en af Julius Cæsars skønneste Gerninger som Statsstyrer, nemlig det Lovbud, hvorved han gav hele det romerske Riges Municipier, Byerne med romersk Borgerret, en Styrelse i Lighed med Byen Rom, og hvorved der skabtes en lykkelig Ensartethed og Fællesfølelse indenfor Riget, er der kun bevaret Eftertiden Oplysning gennem en i Heraclea i Syditalien funden Tavle, som indeholder denne *lex Julia municipalis*.

Det har været en Frugt af de i Nutiden offentliggjorte omhyggelige Udgaver af Indskrifterne og af Filologers og Historikeres omfattende og dybtgaaende Studium af dem, at

nye Sider af Oldtidslivet ere blevne aabenbarede for os. Forskerne have ved dem faaet nye Synspunkter for deres Betragtning. Disse mange Tusindtal af Indskrifter have som historisk Materiale ganske vist en splittet og tilfældig Karakter, de angaa som oftest dagligdags Forhold og bevæge sig paa Enkeltheders Omraade, men de have et stort Fortrin ved deres realistiske Art og deres udprægede Paalidelighed, samt endvidere ved at de mangle det Forfatterstandpunkt eller det subjektive Syn, som den berettende historiske Kilde saa vanskelig kan frigøre sig for. Vi føres endvidere ved Indskrifterne bort fra de store Brændpunkter, fra Hovedstæderne og de dér levende Forfattere, vi ere blevne hensatte i de enkelte Landskaber og ere Vidner til Livet i Provinserne og Kommunerne. Ad denne Vej ere Forskerne derfor naaede til at se Enkeltheder i det romerske Kejserriges Administration, hvortil man tidligere havde liden Kendskab, saaledes Myndighederne og Forsamlingerne i Provinserne. Man har faaet Øje for mange Enkeltheder i Hærens Organisation og for de Opgaver, der vare satte Hærene i de enkelte Egne, vi have derved faaet Oplysninger om, hvorpaa Hærens Styrke beroede, og hvad der maatte føre til dens Forfald. Man har lært Bøndernes Retsforhold og Almuens Stilling at kende, man har set forskellige Familiers og Slægters Betydning indenfor de enkelte Egne. Vi ere ved dem førte ind i Livet i Hjemmet og i Husstanden, og gennem Indskrifterne paa Gravene har man vundet et helt nyt Syn paa det religiøse Liv hos Folket og paa Ejendommeligheder ved dets Kultus.

Ogsaa i filologisk Henseende har man ved Indskrifterne vundet vigtige Resultater; man har faaet mangfoldige Oplysninger om Dialekter indenfor det græske og latinske Sprog, man har set Forskellen mellem det daglige Sprog eller Almuens Tale og Skriftsproget, man har gennem Indskrifterne kunnet forfølge de romanske Sprogs Vorden.

Epigrafiken har til første Opgave at vise, hvordan Skrifttegnene vare til de enkelte Tider, og her falder dens Opgave i mange Henseender sammen med Palæografiens, men den har til Forskel fra denne endnu en anden Opgave, nemlig at vejlede om, hvorledes netop Indskrifter formedes med Hensyn til Stil og Udtryksmaade; i denne Henseende vil saa godt som altid en bestemt Brug være fulgt, naturligvis forskellig efter Indskriftens Art. Titler og andre Betegnelser ville være gengivne paa en bestemt Maade, med Benyttelse af vedtagne Forkortelser, og der vil i Indskrifter af samme Art være Formler og Vendinger, Ønsker og Trusler, som komme igen i ensartede Udtryk.

Ét Forhold bør jo altid haves i Erindring ved Indskrifters Tekst, nemlig at den vil være holdt i en saadan sammentrængt Stil, som er ejendommelig for denne Art litterære Frembringelser; det græske Ord for Indskrift eller Opskrift Epigram har jo faaet en almindeligere Betydning af det tætformede Udsagn, og Stenenes korte Taleform kaldes jo Lapidarstil.

Nogen almindelig Regel om den Troværdighed, der tilkommer Indskrifter, kan ikke gives; dette vil jo ogsaa afhænge af Indskriftens hele Karakter, om det er en Øvrigheds Befaling eller en Enkeltmands stille Enetale, om Ordene ere prægede af overmodig Sejrsstolthed eller af Vemod og Savnets Styrke. I én Henseende ville Indskrifterne dog have et Fortrin frem for andre Optegnelser, nemlig at de i det langt overvejende Antal Tilfælde ville være samtidige med, hvad de omtale.

Original er deres Tekst jo for saa vidt ikke. Den er en Skønskrift, kan man sige, af den Original, som forelaa for den huggende eller ridsende Kunstner, og han har maaske misforstaaet sit Forlæg, der var skrevet med det daglige Forretningslivs ilsomme Skrift, eller han har ubehændigt gjort en Fejl, som Materialets Art ikke tillod at rette. Dette vil ofte kunne iagttages og maa ved Fortolkningen altid haves

i Erindring. Paa den anden Side er det vist, at netop det haarde og vanskelige Arbejde, som Udførelsen krævede, og den Omhu, som naturlig vilde blive anvendt derpaa, kan gøre det sandsynligt, at Indskriften er korrektere, end hvad der kun er nedtegnet i et Manuskript. Iøvrigt er der naturligvis i denne Henseende stor Forskel paa Indskrifterne efter deres Art. Ved Indskrifter af officiel Karakter kan det som oftest ses, at der er arbejdet med Omhu af Fagmænd for at give Tekstens Ordlyd en baade nøjagtig og grammatisk rigtig Form, hvorimod det ved Indskrifter af privat eller intim Karakter ofte mærkes, at den originale Tekst stammer fra en ukyndig eller har været nedskrevet utydelig, eller det er hændt, at den er udført skødesløst af Stenhuggeren eller Ciseløren.

Hvad der foran er fremstillet om, hvorledes den klassiske Oldtids Indskrifter tjente til mange forskellige Øjemed, er værd at have i Erindring ved Betragtning af Mindesmærker fra andre Folk, saaledes ogsaa de nordiske Runeristninger. Disse Indskrifter fandtes vel ikke paa Bygninger, men som vi se dem, ristede indenfor de prægtige Drageslyngninger paa de rejste Stene, give de Graniten Liv og betage ved deres mystiske Skønhed. Indskrifterne med Runer indeholde sædvanligvis kun korte Oplysninger om den afdøde, hvis Minde hædres og hvis Gravsted ønskes skærmet, men de dvæle dog næsten altid ved den afdødes Afstamning og de efterlevendes Slægtsforhold til ham, næsten som en Hjælp til at fastholde Familiens Tradition. Der findes desuden i Norden Indskrifter, som aabenbart have det Øjemed tillige at give et Vidnesbyrd om Slægtens Ret til Jordejendomme i Nærheden af det Sted, hvor Stenen er rejst. Andre Ristninger føre os Folkets almindelige Sagndigtning og Tradition for Øje. I den store Runeslyngning paa Ramsundsberget i Södermanland findes en Fremstilling af Sagnet om Sigurd Fafnersbane og Regin, og paa Rökstenen i Östergötland er der i Rythme og Prosa givet et

stort Stykke svensk Sagnhistorie. At ogsaa Lovregler kunde anbringes som Indskrift, har man et Eksempel paa i en Ring, der har siddet paa Vaabenhusdøren i Forsa Kirke i Helsingland; den har en Runeindskrift fra det 12. Aarh., der gengiver en Bestemmelse i Kirkeloven om de Bøder, som den, der forholder Præsterne deres Indkomster, vil ifalde.

Til de Værker over Palæografi, som allerede ere anførte foran (S. 42, jfr. ogsaa de S. 59 anførte Bøger af Giry og Leist), kan føjes: Paoli, C., Grundriss zu Vorlesungen über lateinische Paläographie u. Urkundenlehre I—III. 1889—1900. — Bretholz, B., Lateinische Paläographie, i A. Meisters Grundriss der Geschichtswissenschaft I. 1906. — Reusens, E., Éléments de paléographie. 1897—99.

Cagnat, R., Épigraphie, i La Grande Encyclopédie. — Cagnat, Cours d'épigraphie latine [4]. 1914. — Larfeld, W., Griechische Epigraphik, i I. v. Müllers Handb. [2] I. 1892. — Hübner, E., Römische Epigraphik, sammesteds.

V. Læren om Vaabenmærker, Heraldik.

19. Vaabenmærkernes Herkomst og Historie.

Ordet Heraldik er afledet af Herold, Kongens eller Adelsmandens Bud, særlig i hans Egenskab af Udraaber ved Ridderspil, som Ordner af dem og som Kender af Vaabenmærker. En Herold skulde vide Besked om de forskellige Familiers Vaaben, paase Mærkernes rigtige Anvendelse, godkende eller afvise de benyttede Vaaben. Heraldik er saaledes Heroldernes Kunst, Læren om, hvorledes Vaabenmærker dannes, og om Reglerne for deres Anvendelse.

Vaaben kan bestemmes som et efter visse Grundsæt-

ninger dannet Billede, der føres af en bestemt Person, Familie eller Korporation som et ejendommeligt, blivende Kendingsmærke og med særlig Hjemmel for Benyttelsen. Sit Navn havde Mærket af, at det især blev ført paa Skjoldet eller Hjelmen.

Et Vaaben i egentlig Forstand blev det dog først, naar Statsmagten havde anerkendt det som saadant.

I det danske Sprog betyder Vaaben baade Værget og Vaabentegnet, og det samme er Tilfældet med det svenske *vapen*, det engelske *arms*. Paa Fransk hedder Tegnet *armoiries*, medens *armes* kan bruges baade om Vaabenmærket og om Værget. Paa Tysk kaldes dette sidste *Waffen*, medens Skjoldemærket udelukkende hedder *Wappen*.

Allerede tidligt i Middelalderen, og i ethvert Fald i dens midterste Del, har man Eksempler paa, at bestemte Mærker blive Tegn for høje Stillinger eller for visse Slægter. Et af de ældste af disse Mærker er den tyske Ørn. Ørnen havde jo været det romerske Legionsmærke, derfor satte Karl den Store Ørnen paa sit Palads i Aachen, men halvandet Hundrede Aar derefter er den bleven den romerske Kejsers Mærketegn.

Den Skik at føre Vaabenmærke som Kendetegn for sin Person eller sin Slægt uddanner sig dog først i det 12. Aarh. I Fremstillingerne paa Bayeuxtapetet mærkes endnu intet hertil, men nogle Menneskealdre senere har Skikken udbredt sig, og i den sidste Tredjedel af det 12. Aarh. er det almindelig Brug rundt om i Europas Lande. Man har fremsat den Formodning, at Korstogene skulde have givet Anledning hertil, særlig ved at Europas Folk have gjort Bekendtskab med den i Orienten almindelige Anvendelse af Billeder, men der er bleven indvendt herimod, at det ikke kan bevises, at de hjemvendte Korsfarere havde Vaabenmærker. Skikken synes nærmest at staa i Forbindelse med Troppeføringen i de store Hære, Trangen til at have et fælles Tegn for alle dem, der vare stillede under den samme

Høvding, eller som vare hans Kontingent til den store Hærskare, dette Tegn, til hvis Velgang og Berømmelse alle de, der kæmpede bagved det, følte sig nøje knyttede. Men Skikken hænger ogsaa sammen med, at Adelen da havde udsondret sig skarpere fra de andre Stænder og havde ordnet sig korporativt, hvad der ogsaa havde faaet sit Udtryk i, at Døbenavnet paa den Tid havde suppleret sig med et Tilnavn. Turneringerne havde endvidere en betydelig Indflydelse i denne Henseende, da kun Vaabenmærket gav Beføjelse til at deltage i dem, og den Omstændighed, at man begyndte at sætte Segl under Breve, lod Mærket faa stor praktisk Værd som det, der fastslog Personligheden og Identiteten.

Saaledes udviklede der sig en særlig Ret til Vaabnet, en udelukkende Beføjelse for Manden eller Slægten til at føre netop dette Vaaben, og tillige en Ret til, naar Familiens Medlemmer samtykke deri, at overdrage det til andre.

Skønt Skikken bredte sig i alle Europas Folkeslag, fik den dog hos hvert enkelt Folk et vist Særpræg.

I Danmark mærkes denne Brug omtrent paa samme Tid som i andre Lande, og Vaabnet synes allerede fra første Færd at være opfattet som et arveligt Mærke; i hvert Fald har det ikke kunnet paavises, at et Vaaben, knyttet til den enkelte Mand, skulde være gaaet i Forvejen. Allerede fra Tiden 1224—30 møde vi nogle af de bekendteste adelige Slægtsvaaben, saaledes Vaabnene for Familierne Krumpen Thott, Ulfeld. Vaabnet vedblev i Danmark at være paa den nøjeste Maade og uændret gennem Tiderne knyttet til Slægten, det var vel endog i stærkere Grad forbundet med Slægten end Navnet for den.

Adelen havde i den tidligere Del af Middelalderen været en højerestaaende Stand i Kraft af Fødslen, og fordi dens Medlemmer tjente Riget ved Opfyldelsen af den særlige Militærpligt. Men i det tyske Rige blev det fra Karl IV's Tid Brug at tildele Adelskab ved kejserlige Breve, som

aabenbart i langt mindre Grad tog Sigte paa en ny Art Krigstjeneste af Brevets Modtager end paa at flytte ham op i en højere Stand. Snart efter udstedte ogsaa flere af Rigets Fyrster saadanne Adelsdiplomer; desuden begyndte man at tildele Borgere Ret til at føre et bestemt Vaaben uden netop helt at optage dem i Adelstanden. Denne Bevægelse bredte sig til Nordens Lande, hvor ogsaa vi fik en Brevadel. Fra Sverige kendes saaledes Frelsebreve, der lyde paa en bestemt angivet Jordbesiddelse, uden Ret til at købe Skattejord; nogle af dem forlene Modtageren med et bestemt Vaaben, som Brevet beskriver. Erik af Pommern er den første, der udsteder Breve af denne Art, og det er ogsaa ham, der indfører dem i Danmark. Ved et saadant Vaabenbrev giver Kongen Brevviseren Frihed og Frelse for ham selv og hans Afkom, dog undtages altid Krongods, Bondegods og Købstadgods, han tildeler ham Skjold og Hjelm, og Brevet beskriver og aftegner hans Vaaben med tilhørende Farver. I den følgende Tid vedblev Kongerne at udstede disse Vaabenbreve, lige indtil den store Omdannelse af Adelen og dens Inddeling i Klasser foregik paa Kristian V.s Tid. Det er iøvrigt kun faa Slægter, der ad denne Vej have vundet en blivende Plads indenfor Adelen, og ingen af dem er naaet op i Højadelen.

Hovedbestemmelsen i de nævnte Breve gaar ud paa at tildele Frihed og Frelse, dertil føjes saa en Beskrivelse af Vaabnet. Det kunde have Udseende af, at Kristian V.s Danske Lov 1—2—11 ved at angive, at Adel „ere de alene, som for dem, deres ægte Børn og Afkom til adelig Skjold og Hjelm ere berettigede“, lod Retten til at føre Skjold og Hjelm i det Hele være afgørende for, om Adelskab var til Stede, men denne Slutning er dog usikker, og det er i hvert Fald vist, at indenfor de borgerlige Stænder førte mange disse Tegn og udstyrede i det Hele deres Vaaben ganske som Adelen.

Vi have hidtil udelukkende omtalt Fyrsternes og de

adelige Slægters Vaaben. Det havde jo imidlertid vist sig, at Vaabenmærker havde en ypperlig Anvendelse under mange praktiske Forhold, ved Ordningen af Hærvæsenet, til at fastslaa Ejendomsret og Omraade, og ikke mindst ved at Seglet, som bar Vaabnet, havde faaet en saa almindelig Anvendelse ved Udstedelse af Breve. Af de samme Hensyn til Livets praktiske Ordning maatte Korporationer og Instituter ogsaa ønske sig Vaabenmærker, som betegnede deres Individualitet. Derfor blev det almindeligt, at Bispesæder og verdslige Embeder, gejstlige Ordener og Klostre, Købstæder, Gilder og Laug dannede sig et Vaabenmærke og satte det i deres Segl.

Middelalderen er jo i det Hele Vaabenmærkernes Tid. Men iøvrigt havde Heraldiken en forholdsvis kort Blomstringstid. Da Ildvaabnene kom i Brug, tabte Skjoldet sin krigeriske Betydning, desuden ophørte Turneringer at holdes paa de gamle Tiders Maade; Underskrifter under Breve fik paany Betydning, medens Seglet traadte tilbage. Den gamle Heraldiks Simpelhed gik desuden tabt, i Stedet for det let forstaaelige Tegn fik man prunkende og overfyldte Vaabenmærker, og man skematiserede paa spidsfindig Maade den hele Lære. Endelig havde Skikken at have et Vaaben ophørt at være særlig betegnende for Adelen, den var ved at brede sig til alle Standstrin.

Herolder vare, som det er fortalt, særlig virksomme ved Turneringerne, og efter Haanden som disse tabte deres Betydning, mistede Herolderne en vigtig Del af deres Hverv og Gerning, om de end fremdeles benyttedes som Sendebud, saaledes for at bringe Udfordringer eller for at erklære Krig. Herolderne havde gerne en Høvding, Vaabenkongen, *roi d'armes, rex heraldorum*; Heroldernes Tjenere hed *poursuivant d'armes, Persevant.* Mænd i disse Stillinger have i Danmark ofte, som det var Skik i Frankrig og England, Navn efter Landsdele; et Brev af Kristian I nævner saaledes „vor elskelige Persefant Christiern Siellant“, sam-

tidig var Persevant Loland i Portugal; Kong Hans sender Vaabenkongen Thomas Sieland til Skotland, England og Frankrig.

Helt forskellige fra Vaabnene ere de saakaldte Bomærker, som fra gammel Tid vare i Anvendelse hos de borgerlige Stænder. Bomærkerne ere ikke Billeder, men Streger, sammensatte paa forskellig Maade, Tegn i Lighed med Runer. Allerede Navnet viser, at disse Mærker snarere vare knyttede til Bostedet end til Personerne, arvelige vare de ikke og heller ikke sammenhørende med Familien; Søskende kunde have forskelligt Bomærke.

20. Vaabnets Sammensætning og Billedets Art.

De to Hovedbestanddele af et Vaaben vare Skjoldet og Hjelmen, men af dem var Skjoldet ubetinget det vigtigste. I Danmark var Hjelmen en gammel Bestanddel af Vaabenmærket, den findes saaledes over Skjoldet i Grev Albert af Orlamündes Segl (1221), men meget ofte blev i Middelalderen Skjoldet anvendt alene; først i det 16.—17. Aarh. førte de danske Adelslægter som Regel baade Skjold og Hjelm. Hjelmen, der ofte var smykket med et Hjelmtegn, som Oksehorn eller Ørnevinger, fik i Tidernes Løb tilføjet et Hjelmdække, der hang ned fra Hjelmen og omgav Skjoldet. Oprindelig var det en Gengivelse af det Klæde, hvormed man beskyttede Hjelmen mod Sol, Støv og Regn; nu blev det smykket eller udtunget paa forskellig Maade og forvandledes snart til et rent Ornament.

Skjoldet kunde have en meget forskellig Form — tresidet, aflangt, kvadratisk med rundet Underkant — det kunde staa opret eller, som naar det hvilede paa Ridderens Arm, skraat.

Skjoldets Flade hedder et Felt, men det kan være delt i flere Felter; af disse har den højre, øvre Side Fortrinet

— og højre bliver altid forstaaet fra dens Standpunkt, som tænkes at bære Skjoldet.

Det Billede, som fremstilledes, maatte have Simpelhed i Form og Linier, det maatte kunne skelnes i vid Afstand og dog kunne anvendes i saa lille en Skikkelse som til et Segl, indenfor sine Konturer maatte det have en Farve, dog uden Skattering, og det maatte kunne gentegnes med Lethed. Af alle disse Hensyn fik de afbildede Dyr, Planter og andre Genstande en vis stiliseret, stærkt typisk eller skematisk Form. For Løven blev Manken, Kløerne, den spillende Tunge i det aabne Gab et udpræget Karaktermærke, medens Kroppen afmagredes indtil Slankhed, og paa samme Maade gjordes Hjortens Horn og Takker, Ørnens Næb og Klør, Fiskens Finner til stærkt fremhævede Træk. Planter og Træer havde faa Blade, af Blomster fandtes kun Roser og Liljer, begge af en saare simpel Form. Rosen, med 5—6 Kronblade, var set fra oven, Liljen var tegnet som et Spydblad med et krummet Blad ved hver Side. Solen kendtes paa flammende Straaler og Stjernen paa Takker.

I det heraldiske Kunstsprog findes mange særegne Betegnelser for disse Figurer, saaledes Bjælke, Sparre (to i en skarp Vinkel sammenstødende Bjælker), Søblad (som et omvendt Hjerte), Vesenehorn eller Veselhorn (Horn af Vesent, Bison), Ibskal (Muslingeskal, Kendetegnet for de Pilgrimme, som droge til St. Jago de Compostella).

Man kaldte et Vaaben *talende*, naar man ved at nævne den afbildede Genstands Navn ogsaa nævnte Familiens (Okse, Baad).

Farverne havde en stor Rolle i Vaabenlæren. Det var en Følge af den Enkelthed, som maatte udmærke Vaabnet, at det ikke maatte indeholde mange Farver eller være spraglet. Anvendtes der flere Farver paa et Skjold, fordi det var delt i flere Felter, skulde disse Farver staa i et vist Modsætningsforhold til hinanden. Iøvrigt kunde alene et begrænset

Antal Farver anvendes. Man skelnede mellem Metaller, nemlig Guld (gult) og Sølv (hvidt), og de fire Farver: rødt, blaat, grønt og sort; i en senere Tid kom brunt til. En Regel, der i alt Fald i nyere Tider blev gennemført med Strænghed, og som var forstaaelig baade af praktiske og æsthetiske Hensyn, var den, at Metal ikke maatte staa paa Metal, Farve ikke paa Farve.

Naar et Vaabens Udseende gengives i en farveløs Tegning, har man siden det 17. Aarh. plejet at angive dets Farver ved en forskellig Skravering, nemlig paa følgende Maade: lodrette Streger, rødt; vandrette, blaat; skraa op mod Skjoldbærerens højre Side, grønt; lodrette Streger, der krydse vandrette, sort; besaaet med Prikker, Guld; uden Prikker eller Streger, Sølv.

Brugen af Skjoldholdere kan i Danmark som i andre Lande føres tilbage til det 14. Aarh., men de hørte ikke til Vaabnets faste Bestanddele, hvorfor det samme adelige Vaaben kunde være holdt snart af en Ørn, snart af en Vildmand eller en Jomfru. Det danske Rigsvaaben havde saaledes i det 15. Aarh. mange forskellige Skjoldholdere, og først i det 17. Aarh. sloges det fast, at Vildmænd holdt Vaabnet.

21. Nogle Rigsvaaben.

Vi skulle endnu kun kaste et Blik paa Rigsvaabnene i de tre nordiske Riger og paa enkelte andre Rigers Vaaben, der have særlig Interesse for den almindelige Historie.

Det danske Rigsvaaben er 700 Aar gammelt og har i sine Hovedtræk holdt sig uforandret gennem Tiderne. De tre Løver i et med Hjerter bestrøet Skjold ses allerede i Seglet under et af Knud VI udstedt Brev [o. 1190]. Hans Broder Valdemar Sejr fører det ligesaa, og Søstersønnerne i Brunsvig og Lüneburg optoge det delvis. I Valdemarernes Tidsalder gjorde man ikke den heraldiske Forskel mellem Løver og Leoparder, som snart efter blev indført, nemlig

at Leoparden vender Hovedet ud mod Beskueren, medens Løvens Hoved ses i Profil. Ved Udgangen af det 13. Aarh. var det dog slaaet fast, at Kongeskjoldet skulde have Leoparder. Hjerternes Antal blev efter Haanden begrænset til ni.

Men ogsaa de anvendte Farver synes bevarede fra den første Tid. I en Vaabenbog fra Zürich fra o. 1340 gengives det danske Vaaben som tre blaa Leoparder i gyldent Felt, og denne Farve synes de tre Leoparder ogsaa at have i det gyldne Banner, som vajer over de Danske i den Fremstilling af Slaget ved Bornhöved, der findes i et Haandskrift af den sachsiske Verdenskrønike fra det 13. Aarhs. sidste Halvdel. Det i Lübeck bevarede danske Flag fra 1427 har ligeledes de tre blaa Leoparder paa gylden Grund. Endnu den Dag i Dag vidner det lüneburgske Vaaben om det samme; som det allerede er sagt, var det delvis laant fra den danske Konges Vaaben, og vi finde her i et Guldfelt blaa Løver og røde Hjerter. Byen Reval, der er anlagt af Valdemar Sejr, fører ligeledes endnu som sit Mærke tre blaa Leoparder paa gylden Grund.

Det danske Rigsvaaben i Nutiden kan, hvad dets Sammensætning og Enkeltheder angaar, beskrives saaledes:

Det bestaar af et Hovedskjold, paa hvis midterste Del et Midtskjold er lagt, paa dettes Midte atter et Hjerteskjold (ikke hjerteformet). Dette sidste er tvedelt efter Længden i en gylden og en blaa Halvdel, den første har to (røde) Bjælker (Oldenborgs Vaaben), den blaa et gyldent Kors (Delmenhorst). Dette er altsaa det oldenborgske Kongehus' gamle Stamvaaben.

Midtskjoldet er rødt og delt i 4 Felter med disse Mærker: Neldebladet (Holsten), en Svane (Stormarn), under dem en Hest med Rytter (Ditmarsken), et Hestehoved (Lauenburg). Det omfatter altsaa de fire tyske Landes Vaaben, der tidligere vare knyttede til det danske Monarki.

Hovedskjoldet er delt ved et hvidt Kors med rød Bræmme i 4 Felter: 3 kronede Løver over hinanden mellem ni Hjerter (det gamle Rigsmærke), to Løver over hinanden (Slesvig); un-

der dem i det tredje Kvarter foroven tre Kroner (Unionsmærket, beholdt ved Freden i Knærød 1613), forneden en Falk (indtil 1903 en kronet Stokfisk, Island) og ved Siden deraf foroven en Vædder (Færøerne), forneden en Isbjørn (Grønland). Det fjerde Kvarter er tværdelt og har foroven en Løve, gaaende over 9 Hjerter (svarende til Titlen „de Goters Konge“, der optoges i Anledning af Gotlands Erobring 1361), forneden en Lindorm (Knud VI kaldte sig de Slavers Konge; i 16. Aarh. forandret til de Venders).

Hovedskjoldet holdes af to køllebærende Vildmænd; det er omhængt med Dannebrogsordenens og Elefantordenens Kæder og Ordenstegn, og det har til Baggrund et af Kongekaaben dannet Telt, der øverst bærer den kongelige Krone.

Af de mange Forandringer, der ere foregaaede ved Rigsvaabnet i Tidens Løb, skal kun nævnes, at Frederik IV efter Slesvigs Indlemmelse flyttede de to Løver fra Midtskjoldet til Hovedskjoldet, og at den norske Løve 1814 udtoges af Vaabnet [1].

Allerede om Kong Magnus Barfod siges det, at der paa hans røde Skjold fandtes en gylden Løve, og vi træffe paa en senere Tid Løven som de norske Kongers Mærke. Da Erik Haakonsen blev kronet 1280, foretog han den Ændring i Vaabenbilledet, at han gav Løven en Økse i Forlabberne og satte en Krone paa dens Hoved, aabenbart som Tegn paa, at han var Hellig Olafs Lensmand og var bleven kronet med hans Krone. Efter at Stridsøksen i de følgende Tiders Krigsbrug var bleven fortrængt af Hellebarden, den med Økse forsynede Lanse, fik i Slutningen af Middelalderen ogsaa Løven dette mere moderne Vaaben, som den beholdt i mange Aarhundreder. Det var først Kong Oskar I, der samtidig med at han gav Norge et eget Orlogsflag, gengav den norske Løve dens Økse med Sølvblad (1844) [2].

De svenske Kongers Vaaben i det 13.—14. Aarh. var af skiftende, personlig Art. Paa et af Kong Magnus Ladelaas' Segl er der udenom Skjoldet anbragt tre Kroner, ligeledes paa enkelte Mønter fra Magnus Eriksens Tid, hvad der dog synes at være en rent dekorativ Udsmykning; først

i Kong Albrechts Segl, saavel som paa hans Mønter, ere de tre Kroner indgaaede som Led af Skjoldemærket. Naar Dronning Margrete lader de tre Kroner sætte i sit Sekret (mindre Segl), har hun sikkert ladet dem være Tegn paa hendes Herredømme over de tre nordiske Riger, og paa samme Maade, altsaa som Unionsmærke, findes de i Erik af Pommerns Sekret; dog synes paa den Tid Svenskerne at have opfattet de tre Kroner som Sveriges Vaaben, hvad de gennemførte under Opstandene mod Danmark. I de første oldenborgske Kongers Vaaben indtage de den anden Plads, foran Norges Vaaben. Efter at Sverige havde løsrevet sig, fjernede Frederik I dem [1524], men de indsattes atter af Kristian III [1546], dog nu paa den tredje Plads, efter den norske Løve.

Dette Skridt vakte Gustav Vasas Vrede og fremkaldte hans Indsigelse, og paa Trods optog Erik XIV foruden de tre danske Løver ogsaa den norske Løve i sit Vaaben, saaledes som det var at se i Seglet paa den Instruktion, som han gav det Gesandtskab, der skulde forebringe hans Klager i København [1562]. Kong Frederik forlangte, at det svenske Vaaben skulde forandres, og erklærede sig villig til at udtage de tre Kroner af det danske Vaaben, hvis det kunde bevises, at de svenske Konger havde haft dem i deres Vaaben før Dronning Margretes Tid. Dette var et af de Stridspunkter mellem Rigerne, som foranledigede Syvaarskrigen, men ved Stettinerfreden (1570) henskødes Afgørelsen til en Voldgiftskendelse af Kejseren og nogle tyske Fyrster, og denne blev aldrig afsagt. Ved Freden i Knærød (1613) gav Rigerne gensidig hinanden Ret til at føre dette Vaaben.

Det svenske Rigsvaaben har beholdt til Nutiden omtrent den samme Skikkelse, som det havde i Karl Knutssons Dage. Det er firdelt og har i første og fjerde Felt tre Kroner; i andet og tredje Felt er en Løve tegnet foran tre Skraabjælker [3].

Ørnen i det tyske Riges Vaaben stammer fra de ro-

merske Legioners Ørn. Allerede Karl den Store havde sat den paa Tinderne af sit Kejserpalads i Aachen, og paa de sachsiske og frankiske Kejseres Tid findes Ørnen jævnlig anvendt i forskellige Stillinger paa Mønter eller i Segl. I det 13. Aarh. bliver den sorte Ørn i gyldent Felt slaaet fast som Rigets og Kejserens Vaaben. Det var Tanken om, at der burde skelnes mellem den af de tyske Fyrster valgte romerske Konge og den tillige af Paven kronede Kejser, som medførte, at Ørnen fordobledes. Allerede fra Orientens vævede Tæpper kendte man parvis mod hinanden stillede, foroven sammenvoksede Dyrefigurer med dobbelt Hovede, og en saadan Dobbeltørn blev den tyske Kejsers Mærke i alt Fald fra det 15. Aarh.; paa den Tid sloges det ogsaa fast, at Kejseren førte den dobbelte Ørn, Kongen kun den enkelte.

Dobbeltørnen gik efter det gamle tyske Riges Ophør 1806 over til Kejserdømmet Østrig-Ungarn. Det 1871 dannede tyske Rige har antaget som Vaaben den sorte Ørn med enkelt Hoved, altsaa i Lighed med hvad der var Brug i Tiden før 1400.

I de franske Kongers Vaaben finder man allerede i Begyndelsen af det 12. Aarh. de saakaldte „bourbonske Liljer“ (gyldne). Ved Revolutionen 1789 afskaffedes de, og Trikoloren, blaat-hvidt-rødt under hinanden, blev indført som Nationens Tegn. Under Napoleon I og det andet Kejserdømme var den gyldne Ørn med halvspredte Vinger og Tordenkilen i Kløerne Frankrigs Mærke. Republikens nuværende, meget sammensatte Mærke har som Hovedfigur det med et Baand omvundne Liktorknippe.

Demay, G., Le blason d'après les sceaux du moyen-age, i Mémoires de la Société nationale des Antiquaires de France. T. XXXVII. 1877. — Woodward, John, A Treatise on Heraldry, British and Foreign I—II. 1896. — Junius, Jan H., Heraldiek. Amsterdam 1894. — Gritzner, E., Heraldik, i Meisters Grundriss der Geschichtsw. I. 1912. — Hauptmann, F., Wappenkunde, i Below u. Meineckes Handbuch der mittelalt.

u. neueren Geschichte, Abt IV. 1914. — v. Sacken, E., Kathechismus der Heraldik [7]. 1906.

v. der Recke, E., Heraldik, i Salmonsens Konversationsleksikon. — Thiset, A., Nogle Bemærkninger om dansk Heraldik i Fortid og Nutid, i Aarb. for nord. Oldk. 1902. — Storck, H., Om Heraldik, i Architekten, Afd. A. 1902. Nr. 16. — Thiset, Om danske By- og Herredsvaaben, i Tidsskr. f. Kunstindustri 1893—94. — Petersen, Henry, Skjoldefrisen i Sorø Kirke. Et kritisk Bidrag til dansk Heraldik, i Aarb. f. nord. Oldk. 1883. — Storck, H., Dansk Vaabenbog. Afbildninger til Thiset og Wittrups Nyt dansk Adelsleksikon. 1910. — Thiset, Skaanske By- og Herredsvaaben i den danske Tid, i Historisk Tidskrift f. Skåneland I. 1903. — Heilskov, Chr., Borgerlig Heraldik. Et Udkast til Bomærkers og borgerlige Vaabens Historie, i Arkiv f. Genealogi og Heraldik I. 1909.

Schlegel och Klingspor, Svensk heraldik. 1874. — Hildebrand, H., Heraldik, i Sveriges Medeltid II. — Hildebrand, H., Heraldiska studier, i Antiqu. Tidskr. f. Sverige VII. 1884, IX. 1905. — Elgenstierna, G., Om borgerliga släktsvapens förekomst i Sverige, i Personh. Tidskr. 1914.

[1] Jørgensen, A. D., Det gamle danske Kongevaaben, i Aarb. f. nord. Oldk. 1879. — Jørgensen, A. D., Undersøgelser vedrørende Danebroge og det danske Kongevaaben, i Hist. Tidsskr. 6. R. I. — Petersen, Henry, Et dansk Flag fra Unionstiden, i Aarb. f. nord. Oldk. 1882. — Thiset, Det danske Rigsvaaben, i Tidsskr. f. Kunstindustri 1895. — Thiset, Vaabenmærkerne for Island, Færøerne og Kolonierne, i Aarb. f. nord. Oldk. 1914.

[2] Storm, Gustav, Norges gamle Vaaben, Farver og Flag, i Kristiania Videnskabsselskabs Skrifter 1894. II. Hist.-fil. Klasse. Nr. 1. — Bugge, A., Magnus Barfot og den norske Løve, i Kristiania Videnskabsselsk. Skr. II. Hist.-fil. Klasse 1914. Nr. 2. S. 47 ff.

[3] Hildebrand, H., Det svenska riksvapnet, i Antiquarisk Tidskrift för Sverige VII. 1884. — Adlersparre, S., Sveriges riksvapen, i Personhist. Tidskr. 1914. — Liljeblad, F., Svenska rikets jemte landskaps, städers och läns vapen. 1878.

VI. Læren om Segl, Sfragistik.

22. Seglets Stof, Form og Fremtræden og dets Værd for Ejeren.

Sfragistik er Læren om Segl (græsk *sfragis*, Segl, Signet), d. e. Aftryk af Stempler med udskaarne Figurer, der tjene til at stadfæste Aktstykker eller at afgive Hjemmel for Ejendomsret, Hjemsted eller Herkomst. Et saadant Aftryk kaldes Sigil (latinsk *sigillum*, lille Mærke); Signet er Betegnelse for Stemplet.

Det Land, hvorfra vi tidligst faa Efterretninger om Anvendelse af Signeter, er Babylonien. Der er her ved Udgravningerne bragt for Dagen ikke blot Aktstykker af brændt Ler, forsynede med Segl, men en stor Mængde Seglstene. Disse Signeter vare af Porfyr, Agat eller anden Stenart og havde gerne Cylinderform eller Halvkugleform.

Brugen af Segl maa herfra have bredt sig rundt om til andre Folkeslag i Forasien og Ægypten. Vi træffe saaledes Signeter i almindelig Anvendelse hos Jøderne, de bares af den frie Mand som et Tegn paa personlig Selvstændighed og Handlefrihed og bleve opbevarede med Omhu; derfor omtales Seglet idelig i Biblen ikke blot som anvendt i daglige Forhold, men sindbilledligt overført paa aandelige Forhold.

Ogsaa i Grækenlands ældste Tider ses Seglstene, der bares i et Baand om Halsen, at være kendte, ligeledes Seglringe. Skikken bredte sig til de andre Lande ved Middelhavet og trængte ogsaa frem til Galler og Germaner. Allerede de ældste Love hos forskellige germanske Folk vise os, at Brugen af Segl har været kendt, dog ere Breve med paatrykt Segl kun bevarede fra Merovingerkongernes Tid.

Det Stof, som benyttedes til Seglet, var gerne Voks,

jævnlig tilsat med Kit, Kalk, Talg; men ogsaa andet Materiale var kendt. Segl af Metal hed *bulla*, det latinske Ord for Bukkel, Knop, og da i det pavelige Kancelli Bly anvendtes til Segl, kom Pavens Udfærdigelser med de hængende, paa begge Sider stemplede Blysegl til at hedde Buller. Mindre vigtige Afgørelser bleve givne ved et Breve; dette bar et Voksaftryk af Pavens *Secretum* eller Fiskerring med Billedet af Peter paa Fiskefangst *(sub annulo piscatoris)*. Ogsaa i det tyske Rigskancelli var i enkelte Perioder Blybuller i Brug. At anvende Guld til Segl, gyldne Buller, var en fra Byzans kommen Skik, der efterlignedes i Vesten. Den Gyldne Bulle, som Karl IV lod udfærdige om Rigsforfatningen 1356, er ikke det eneste Eksempel paa Aktstykker med gyldne Segl; saaledes have tyske Hansestæder, som Nürnberg og Frankfurt, og ligeledes Paver og Venedigs Doger ladet vigtige Aktstykker udfærdige med et lignende pompøst Udstyr.

Naar Seglet var af Voks, kunde dette enten have sin naturlige Farve, eller det kunde ved animalsk eller vegetabilsk Tilsætning være farvet rødt, grønt eller sort; der er fra Middelalderen bevaret Opskrifter paa de Farvemidler, hvorved dette kunde naas. At anvende rødt Voks var i den senere Middelalder anset for et Privilegium for de Gejstlige og for Kongehuset. I Danmark fandtes maaske ikke nogen saadan Eneret, men i alt Fald anvendte i Slutningen af 15. Aarh. Kongehusets Medlemmer og Gejstligheden udelukkende rødt Voks; efter Reformationen kunde enhver benytte den røde Farve. Segl af Lak, „spansk Voks“, hvori Harpiks er en Hovedbestanddel, kom først i Anvendelse i den anden Halvdel af det 16. Aarh.; i Danmark findes det tidligst benyttet paa Frederik II.s Tid. Paa den Tid anvendtes ogsaa Oblater.

Seglet kunde have samme Omfang som Signetet, saaledes at Aftrykket naaede helt ud til Seglranden, men langt sædvanligere var det dog, at Aftrykket var omgivet af en bred,

beskyttende Rand og fandtes som i en Skaal. I Slutningen af Middelalderen brugte man ogsaa jævnlig at omgive Seglet med en Kapsel af Metal eller Træ, som da ofte var forsiret. I Danmark var det dog næppe Skik før i Tiden efter Reformationen at anvende denne Slags Daaser af Blik eller drejede Trækapsler.

Stundom har man, i alt Fald i Udlandet, benyttet et mere sammensat Redskab til at fremstille Seglet, et som en Tang, dobbelt Ske eller Perse dannet Værktøj, der klemtes sammen om Vokset. Til et saadant Redskab kunde der næsten synes hentydet ved det Navn Klemme, som i det 16. Aarh. var det almindelige Udtryk for Rigets store Segl (Huitfeldt nævner oftere „Rigens Klemme"), og med Betegnelsen Klemmebreve kaldtes efter Reformationen en Række kgl. Breve, hvorved indenfor hvert Stift de enkelte Præstekalds Indtægter forbedredes.

Til enkelte Tider var det i Brug tillige at anvende et Kontrasegl, trykt paa det hængende Segls Bagside. Kontraseglet havde ikke en lignende Betydning som Hovedseglet, det skulde kun tjene til yderligere at bekræfte det hele Segls Ægthed; ofte var det tillige Ejerens mere personlige Segl, *secretum,* som han anvendte selvstændigt ved mindre officielle Anliggender eller som Brevlukker.

Om de Maader, hvorpaa Seglet var anbragt under Breve, er talt i det foregaaende (S. 55 ff.). At anvende Segl som Lukkemiddel for Diplomer var, som vi have set, allerede i Brug hos Romerne. I Middelalderen gjorde det kun sjælden Tjeneste paa denne Maade. Efter at Skrivekunsten i det 14.—15. Aarh. var bleven mere almindelig udbredt, og desuden Papir var bleven det sædvanlig anvendte Materiale, vandt imidlertid de lukkede Breve stort Raaderum ved Siden af de aabne Breve, og Seglet kom her til ny Anvendelse.

Om Seglets Form og Fremstillingen paa det skal til Slutning bemærkes følgende. Naar Seglet har Form af en spids Oval, vil det gerne stamme fra en Gejstlig. Lægfolks

Sigiller vare oftest tresidede eller cirkelrunde, og denne sidste Form blev gennemgaaende den almindelige i Middelalderen. Endnu i det 13. Aarh. vare Seglene i Danmark store, hvad der jo var lidet praktisk, men senere gjordes de mindre, Seglets almindelige Størrelse var o. 3 cm. i Gennemsnit.

Enhver, som hørte til en Slægt, der førte Vaaben, satte Vaabenmærket i sit Segl. Vaabenbilledet pegede saaledes paa Slægten, medens den Omskrift, som ethvert Segl bar, nævnede den Persons Navn og Stand, som var dets Ejer. Den anvendte Skrift var i den ældre Tid Kapitaler eller Uncialer; Minusklerne begyndte her i Danmark paa Dronning Margretes Tid. Under Paavirkning af Renæssancen viste Majusklerne sig paany, og i Løbet af det 16. Aarh. lykkedes det dem helt at fortrænge de ældre Skriftarter.

Da Signet og Segl havde den store Betydning i mange Henseender at skulle repræsentere Ejerens Personlighed, var det naturligvis af Vigtighed, at det blev gemt med Omhu. Var Signetet tabt, maatte man lyse det magtesløst paa Tinge; ved en Mands Jordefærd blev hans Signet kastet i Graven, Pavens Fiskerring til Breverne blev højtideligt tilintetgjort ved hans Død. Kongen maatte have en særlig Seglbevarer; Institutioner eller Myndigheder, som havde Segl, maatte lade betroede Mænd røgte dets Anvendelse, saaledes læse vi i Københavns ældste Stadsret, at to Kanniker og nogle edsvorne Borgere skulde vogte paa Byens Segl og dets Brug.

Danmarks Konger have jævnlig anvendt to forskellige Segl. Til de vigtigere Aktstykker benyttedes det større Indsegl, der havde det fuldstændige Vaabenmærke, medens det mindre Segl, Signetet eller Sekretet, brugtes ved mere dagligdags Udfærdigelser. Dronning Margrete forsegler saaledes et Brev [1393] med „vort Sekret, fordi at vi ei nu vort Indsegle nær os havde“, et Brev af Erik af Pommern [1416] siges beseglet *nostro sub signeto propter absenciam cancel-*

larii nostri. Af Kristian I omtales engang *signetum nostrum secretissimum,* hvad der næsten kunde synes at antyde, at Kongen endog havde et tredje, endnu mere intimt Segl.

Ved Siden heraf fandtes imidlertid et Rigssegl af mindre personlig Natur. I første Halvdel af det 14. Aarh. var der ved Siden af Stillingen som Kongens Kansler oprettet et Embede som Rigens Kansler, under hvilket de Forretninger vare henlagte, der vedrørte Retsplejen. Rigskansleren, *Justitiarius,* forestod Rettertinget, og dettes Domme udfærdiges under Rigens Indsegl, det store Segl. Saaledes se vi under Valdemar Atterdag Kongens Kansler varetage i Kancelliet den politiske Korrespondance og forsegle med Sekretet, hvori en Krone var fremstillet, medens der i Rettertingsseglet var et Dannebrogskors, omskrevet: *Waldemarvs,* og paa Bagsiden: *Tyl Danælovgh.* I Rettertingsseglet nævnes fra Kristian I's Tid end ikke Kongens Navn; det bar Indskriften *Sigillum regni Dacie ad causas.* Stillingen som Rettertingskansler eller som Bevarer af dette „Inseglæ til Sager" stod tilbage i Anseelse for Embedet som Kongens Kansler; den ses stundom betroet til uadelige Mænd, der havde været Landstingsskrivere [1].

Roman, J., Manuel de sigillographie française. 1912. — Demay, G., Le costume au moyen âge d'après les sceaux. 1880. — Seyler, G. A., Geschichte der Siegel. 1894. — Ilgen, Th., Sphragistik, i Meisters Grundriss der Geschichtswissensschaft I [2]. 1912. — Ewald, W., Siegelkunde, i Below og Meineckes Handbuch der mittelalt. u. neueren Geschichte. Abteilung IV. 1914.

Petersen, Henry, Danske gejstlige Sigiller fra Middelalderen. 1886. — Petersen, H., Danske adelige Sigiller fra det 13. og 14. Aarh. 1897. — Thiset, A., Danske adelige Sigiller fra det 15., 16. og 17. Aarh. 1905. — Thiset, Lidt om gamle danske Signeter og Signetstikkere, i Tidsskrift for Kunstindustri VI. 1890. — Nyrop, C., Danske Haandværkerlavs Segl, i Tidsskr. f. Kunstindustri 1897. — Nyrop, Danske Gildesegl, sammesteds 1899. — Nyrop, Nogle kjøbenhavnske Lavssegl, sammest. 1899.

Huitfeldt-Kaas, H. J., Norske Sigiller fra Middelalderen. H. 1—4.

1899—1902. — Fett, H., Studier over Middelalderens norske Sigiller, i Aarsber. fra Foreningen til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring 1903.

Hildebrand, B. E., Svenska sigiller från medeltiden. 1862—67. — Se videre Setterwalls Svensk Hist. Bibliografi S. 245 ff.

[1] Jørgensen, A. D., Udsigt over de danske Rigsarkivers Historie. 8 ff. — Christensen, W., Dansk Statsforvaltning i det 15. Aarh. 82 ff.

VII. Læren om Mønter, Numismatiken.

23. Møntlærens Betydning belyst ved den ældre danske Mønthistorie. Nogle Enkeltheder indenfor Møntlæren.

Numismatiken er et saa mangesidigt Fag, at der her kun kan være Tale om at henlede Historikerens Opmærksomhed paa dets almindelige Karakter og at erindre om, hvor talrige de Sider af Fortidens Liv ere, som Mønterne kunne komme til at belyse.

Ved selve deres materielle Fremtræden indbyde Mønterne for det første til et Studium over Arten og Mængden af deres Stof og den tekniske Behandling af det. Dertil knytter sig en Undersøgelse af den Værdi, som Møntens Materiale, der jo ordentligvis vil være Metal, havde paa den givne Tid og i Forhold til den Værdi, som Møntens Præg angiver, samt en Prøvelse af, hvorvidt den ved sin Størrelse og Værdi svarede til sin Bestemmelse i politisk og merkantil Henseende. Men foruden disse Studier, der især vedrøre Møntens praktiske Formaal, vil Mønten ved sit Ydre, sin Skrift og sin billedlige Fremstilling kunne give vigtige Oplysninger om mangfoldige Forhold i Tidshistorien, saaledes om Møntherren, Personnavne og Titler, geografiske Navne, Gudetro og Symboler, Skriftarter og Kunst. Endelig vil Møntermes Findested ofte kunne bringe mærkelige Op-

lysninger, saaledes om krigeriske Bevægelser eller om fredeligt Samkvem og Handelsveje, om religiøse Anskuelser, overtroiske Forestillinger og Tryllemidler, eller Fundene ville kunne være tidsbestemmende for andre Forhold. Det vil dog især være for saadanne Tider og for de Folkeslag, hvorom andre Kilder kun i mindre Grad ere tilstede, at Mønterne ville være et saa vigtigt Hjælpemiddel; for nyere Tidsrum ville mange af de nævnte Forhold kunne belyses fyldigere og klarere ad andre Veje.

Man vil næppe paa en bedre Maade kunne faa Indblik i de mange forskellige Oplysninger, som den almindelige Historie eller det enkelte Lands Historie kan uddrage af Mønthistorien, end ved at kaste et Blik paa, hvad vi have kunnet lære om Danmarks Historie af de Mønter, som i de ældste Tider vare i Omløb i vort Land, eller som senere ere blevne prægede her, og ved at iagttage, hvor forskelligartede de Oplysninger ere, som vi faa ved deres Hjælp, og som vi uden dem vilde savne.

I Danmark har man først i den romerske Tid af Jernalderen — altsaa i de første Aarhundreder e. Kr. — lært Mønt at kende. Det var romerske Penge, som naaede herop; nogle af dem stamme fra Tiden før Kejser Nero, men det er dog først Mønter fra denne Kejsers og hans Efterfølgeres Tid (indtil 193), der i talrig Mængde ere fundne i Danmark, og som vise de Danskes Forbindelse med Romerrigets nordlige Provinser og endvidere vor Trang til at have et saadant Omsætningsmiddel, som Sølvpenningene vare; thi, som Tacitus siger, Germanerne foretrak dem for Guldpenge, da de vare mere anvendelige i Omsætningen. Fra Septimius Severus' Tid skrive sig endnu enkelte af de fundne Mønter, men derefter høre de romerske Mønter op; deres Forsvinden oplyser os om, hvorledes den ældre Tids Forbindelser og de gamle Handelsveje ere blevne afbrudte under Folkebevægelserne i det 3. Aarh. Først i det 4. Aarh. mærkes atter Berøringen med Romerriget; den især i det

5. Aarh. i rigt Maal indstrømmende Mønt er nu den større Skilling, *solidus*, og den kommer oftest fra Byzans. Dette vedvarer indtil Kejser Anastasius' Tid [491—518]. Af Mønternes slidte Tilstand kunne vi se, at de ere blevne benyttede i Omsætningen, men de have dog ogsaa ret ofte været anvendte som Smykker.

De ældste indenfor Danmark slaaede Mønter stamme fra det 9. Aarhundredes Slutning. De ere prægede — sikkert i Hedeby — som Efterligninger af Karl den Stores Mønter; paa en enkelt af dem kan man læse paa Aversen *Carolus*, paa Reversen *Dorstat*. Paa samme Tid vare ogsaa de danske Konger i Northumberland begyndt at præge Mønter; disse gode Penge bære Kongens Navn. I denne Vikingetid havde man iøvrigt i Omsætningen væsentlig hjulpet sig med det gamle Middel at betale med afhuggede Dele af firsidede Sølvstænger, som man afvejede. Dog kom adskillig vesterlandsk Mønt til Landet, men allerede før det 10. Aarh.s Midte viser der sig tillige i Danmark og det øvrige Norden en Strøm af arabiske Møntstykker, Dirrhemer; man betegner dem gerne efter deres Bogstavskrift som kufiske (Kufa, en By ved Eufrat, jfr. S. 27), og de stammede i en væsentlig Grad fra Riger hinsides det kaspiske Hav eller Aralsøen. De vidne saaledes om den betydelige Handelsfærd, hvori Nordboerne og især Svenskerne vare virksomme, og hvis Veje strakte sig ned gennem Rusland til Landskaberne ved Dnjepr og ved Volga.

Den første Mønt, som bærer Navnet paa en Konge i Danmark — foruden Møntprægerens Navn — stammer fra Svend Tveskægs Tid. Hans Søn Knud den Store har Fortjenesten af at have gennemført et ordnet Møntvæsen i Danmark, hvor der nu blev slaaet gode Mønter af angelsachsiske Møntmestre efter Forbilleder fra England. Baade Kong Knuds og de nærmest følgende Kongers Mønter give mange velkomne Oplysninger til Tidens Historie, saaledes Personnavne, Købstadnavne og billedlige Fremstillinger; vi kunne

paa Svend Estridsens Tid iagttage den Retning hen mod byzantinsk Stil og Kultur, som ogsaa spores paa andre Omraader. I Udmøntningen paa Harald Hens Tid synes vi at mærke den samme faste, indgribende Haand — ens Vægt for Mønterne over hele Landet og faa Typer — der af Traditionen tillægges ham paa Lovgivningens Omraade, hvor kort denne Konges Regering end var. En Mønt, som bærer Margrete Fredkullas Billede ved Kong Niels' Side, og som saaledes for første Gang viser en dansk Dronnings Skikkelse paa en Mønt, giver et Vink i Overensstemmelse med den Betydning, der tildeles hende i de historiske Kilder.

Iøvrigt nærme vi os nu en Nedgangstid i den danske Udmøntnings Historie. Under Svend Grathe, der var saa stærkt og nøje knyttet til det tyske Riges Fyrster, kom den dér raadende Skik at præge ensidede Brakteater for en Stund til at raade, sikkert ved Bistand af tyske Møntmestre. Under Valdemarerne aftog Mønterne i Godhed, og paa Valdemar Sejrs Sønners og Sønnesønners Tid indtraadte en saa alvorlig Forringelse af Mønten, at til Eks. paa Erik Menveds Tid knap 8—10 Mark Penge bleve satte i Værdi med 1 Mark Sølv, medens dog endnu paa Valdemar Sejrs Tid en Mark Sølv regnedes lig med 3 Mark Penge.

Der mærkes desuden paa denne Tid et Forhold ved Møntadministrationen, som maatte være ødelæggende, nemlig at de danske Konger paa samme Maade som Fyrsterne i andre Lande hyppigt, ja endog aarligt „fornyede Mønten", idet de samtidig befalede, at kun den nye Mønt skulde anses for gyldig Betaling. Et Lands Borgere har til enhver Tid, som Regel ogsaa i vore Dage, betalt en Slagskat, nemlig det Fradrag i Møntens indvortes Godhed, som gives til Erstatning for, at Møntherren har hidskaffet Metallet og ladet det præge. Paa hin Tid søgte imidlertid Regeringerne at vinde denne Afgift saa hyppigt som muligt, endog af en saadan Størrelse, at der f. Eks. for to Penninge af den nye Mønt skulde betales tre af den gamle. Lige over for denne

Fyrsternes Hang til at forny Mønten og uophørligt forandre den stilledes der fra Borgernes Side det Forlangende, som jævnlig hørtes, at Mønten skulde være „stadig“. Det er ikke mærkeligt, at under saadanne Forhold Mønt fra de udenlandske Byer, hvor der havdes et fast og ordnet Møntvæsen, trængte ind i Landet, og at derfor dets Indbyggere efter længe at have benyttet den fremmede Mønt og Møntregning ved Siden af deres egen, tilsidst helt optog Udlandets. Dette blev da ogsaa Tilfældet i Danmark.

Den gamle danske Møntregning havde været efter Mark, Øre, Ørtug og Penning ($1 \times 3 \times 8 \times 10$); Betegnelsen Mark, der rundt om i Landene har vundet en saa vid og varig Udbredelse, stammer endog fra Nordboerne i Danelagens Tidsalder. Men siden Valdemar Atterdags Tid, da man næsten udelukkende benyttede lybsk Mønt eller i alt Fald regnede med den som Værdigrundlag, og da Udmøntningen af danske Penge tilsidst hørte op, var dansk Møntregning helt gaaet af Brug. Efter Forslag af Dronning Margrete bevilgedes der hende en Skat, for at man kunde faa en ny og god Mønt [1396], og der maa have været et Ønske fremme om at frigøre os for den tyske Indflydelse og slutte os til England, idet hendes smaa smukke Mønter kaldtes Sterlinge eller Engelske; de skulde dog gælde lige med 3 lybske Penninge (Dreilinge). Hansestæderne bekæmpede dog paa alle Maader den danske Mønt, og ikke mange Aar efter Dronningens Død var den dygtige Styrelse af vort Møntvæsen til Ende. Pengene bleve stadig slettere, og tysk Beregning efter Mark, Skilling og Penninge var den raadende. Først Kristian III naaede fuldstændig at gennemføre et nyt Møntsystem tillige med den Møntregning efter Daler, Mark og Skilling, der skulde blive bestaaende i flere Aarhundreder. Og at en ny Tid var inde saa vel paa Møntvæsenets som paa Omsætningens Omraade, viste sig nu ved Middelalderens Slutning deri, at større Mønter bleve slagne. I Tyskland havde man endnu indtil det 14. Aarh.

kun udmøntet Penninge; Kong Hans havde slaaet en Guldmønt og større Sølvmønter, nu prægede Kristian III Sølvdalere og andre større Penge.

Det givne korte Overblik over Danmarks ældste Mønthistorie vil have vist, hvor mange Oplysninger om et Lands Fortid og om Folkets Virken der lader sig uddrage af Mønterne for de Tidsrum, hvorom Kilderne iøvrigt ere sparsomme.

Mønterne ere ogsaa af den Grund et saa vigtigt Hjælpemiddel for Historikeren, at de kunne give Vidnesbyrd om langt tilbage liggende Tider og forekomme hos alle historiske Folk, om end ikke netop i de allerældste Tidsrum. Hvis Kinesernes Efterretninger ere rigtige, skal dette Folk — i denne Henseende som i saa mange andre — have været langt forud for den øvrige Verden, uden at det dog er kommen andre Folkeslag til Nytte. Kineserne siges at have haft Mønter i det 28. Aarh. før den kristne Tidsregnings Begyndelse, saaledes et Par Aartusinder, inden Folkene ved Middelhavets Kyster fik saadanne. Indenfor den græske Verden er der mulig bleven præget Penge ved Tiden 700, men i hvert Fald er det sikkert, at Mønter ved det 5. Aarh.s Midte vare almindelig anvendte hos Oldtidens klassiske Folk.

Interesse for Mønter som ejendommelige Vidnesbyrd om gamle Tiders Historie eller om fremmede Folkeslags Kulturliv mærkes allerede paa den romerske Kejsertid; derimod var i Middelalderen gennem mange Aarhundreder Sansen herfor tabt, og man nævner gerne Petrarca († 1374), der jo var saa ivrig for at vække Opmærksomhed for den klassiske Oldtid, som den første Samler af Mønter. Humanisterne rundt om i Landene fulgte ham efter i denne Interesse; de bestræbte sig for at udnytte de fra Mønterne hentede Oplysninger ved deres Studier over Oldtidens Forfattere og dens Kunst. Fyrsterne satte i 16.—17. Aarh. en Ære i at anlægge Samlinger af Mønter til Hjælp for disse Studier, og

Mønterne bleve en Hovedgenstand for Museerne, dog var det især græske og romerske, frem for alt Kejsertidens Mønter, som man samlede; uden for dem viste man nærmest kun Interesse for Medailler, baade af kunstneriske Hensyn og paa Grund af deres Værdi. Det er egentlig først i det sidste Par Aarhundreder, at alle Landes og Tiders Mønter have faaet Plads i Samlingerne og deres store Bidrag til Studiet af Historien er bleven almindelig erkendt.

Læren om Mønter har i de sidste Menneskealdre udvidet sit Omraade og sit almindelige Syn i flere Henseender. Den har bragt Studiet i nøjere Forbindelse med Kildernes Oplysninger om Mønterne i deres Anvendelse og har uddybet Kendskabet til Mønternes Værdi og Købeevne til de enkelte Tider, den har belyst Møntfoden og Prisernes Historie og har arbejdet Haand i Haand med Undersøgelserne over andre Byttemidler end de møntede Penge og over de forskellige Tiders og Landes Vægt og Maal. Man har derved vundet en bedre Indsigt i mange Tiders økonomiske Forhold og en Forklaring paa mange Bevægelser indenfor Samfundslivet.

M ø n t kan bestemmes som et Stykke Metal med bestemt Vægt og Gehalt, der af Staten er tildannet og præget for at virke i Omsætningens Tjeneste og som lovmæssigt Betalingsmiddel. Som oftest vil Mønten ved Paaskrift tilkendegive sin Værdi, men nødvendigt er dette ikke, og hverken de græske eller den ældre Middelalders Mønter have en saadan Angivelse.

Mønternes Form vil næsten altid være den runde; dog har man til enkelte Tider haft firkantede Mønter med rundt Præg, saaledes de saakaldte Klippinge fra Kristian II's, Frederik I's og Kristian III's Tid.

Ved S k i l l e m ø n t forstaas Mønter, som ikke have den Værdi, der angives paa dem, men som af Staten ere bestemte til at anvendes i den mindre Omsætning og i den

at gælde som lovmæssig Betaling i alt Fald indtil et vist Beløb. I den foran givne mønthistoriske Fremstilling er det fortalt, hvorledes det gennem mange Tider udelukkende var en saa lille Mønt som Penningen, der blev præget, og at denne Mønt ofte afveg stærkt fra sin virkelige Værdi; til egentlige Skillemønter naaede man dog først paa de Steder, hvor der blev præget Mønter for Brøkdele af Penningen.

Den egentlige Mønt er præget paa to Sider. Forsiden eller Hovedsiden (Aversen) bærer sædvanlig et Symbol, en mythologisk Figur, et Portræt, en Stads Vaaben eller lignende; Rygsiden (Reversen) har en mindre vigtig Fremstilling eller en Indskrift.

Ved Navnet Brakteat — af *bractea*, tyndt Metalblad — har man i nyere Tider betegnet Middelalderens tynde, paa den ene Side med ophøjet Præg forsynede Sølvmønter, hvis Bagside kun viser Forsidens Billede fordybet; Ordet fik efter Haanden en almindeligere Betydning, saa at det omfatter ethvert Metalstykke, der har en ophøjet Fremstilling og en Hulside.

Ved Medaille — af *metallum* — forstaas en Mindepenge, der ikke er bestemt for Omsætningen, men skal tjene til Erindring om en bestemt Begivenhed, Handling eller Personlighed.

Dannenberg, H., Grundzüge der Münzkunde. 1891. — Halke, H., Handwörterbuch der Münzkunde u. ihrer Hilfswissenschaften. 1909. — Luschin v. Ebengreuth, A., Allgemeine Münzkunde u. Geldgeschichte des Mittelalters u. der neueren Zeit, i Below u. Meineckes Handbuch d. mitt. u. neueren Geschichte. Abt. V. 1904. — Friedensburg, F., Die Münze in der Kulturgeschichte. 1909. — Hages Haandbog i Handelsvidenskab, Afsnittet om Mønt.

Ramus og Devegge, et ufuldendt og ikke udgivet Møntværk, hvoraf Eksemplarer findes paa Bibliothekerne. — Hauberg, P., Myntforhold og Udmyntninger i Danmark indtil 1146, i Vidensk. Selsk. Skrifter 6. Række. Hist.-phil. Afd. V. 1. 1900. — Hauberg, Danmarks Myntvæsen i Tidsrummet 1146—1241, i Vid. Selsk. Skr. 6. R. V. 3. 1906. — Hau-

berg, Danmarks Myntvæsen og Mynter i Tidsrummet 1241—1377, i Aarb. f. nord. Oldk. 1884. — Hauberg, Danmarks Myntvæsen i Tidsrummet 1377—1481, i Aarb. 1886. — Hauberg, Gullands Myntvæsen, i Aarb. 1891. — Jørgensen, C. T., Beskrivelse over danske Mønter 1448—1888. 1888. — Steenstrup, J., Møntvæsenet, i sammes Studier over K. Valdemars Jordebog. 1874. — Scharling, W., Pengenes synkende Værdi (heri: Kort Udsigt over den danske Mønthistorie). 1869. — Scharling, Afsnittet om Mønt i Falbe-Hansen og Scharling, Danmarks Statistik. III. 1878. — Chr. Lange's Sammlung schleswig-holsteinischer Münzen u. Medaillen. I—II. 1908—12.

Schwach, C. N., Udsigt over de tre nordiske Rigers Myntvæsen, samt Grundrids af Heraldikken. 1842. — Schive, C. J., Norges Mynter i Middelalderen. 1865.

Hildebrand, B. E. og H., Samlingen af svenska mynt i riksbankens myntkabinett. 1889. — Nordström, J. J., Bidrag till penningeväsendets historia i Sverige intill konung Gustaf I's tid, i Kgl. Vitterhets Historie o. Antiquitets Academiens Handlinger. XIX. 1850. — Hildebrand, H., Myntväsendet, i sammes Sveriges Medeltid. Kulturhistorisk skildring I. 1884. — Se fremdeles de i Setterwalls Sv. Hist. Bibliografi S. 245 ff. anførte Arbejder.

Skriftprøverne paa S. 30, 31, 34 og 36 ere gengivne efter Brandi, Unsere Schrift (se S. 42), de danske Haandskrifter (S. 33, 35) efter Palæografisk Atlas (S. 43).

REGISTER

KJØBENHAVN — GRÆBES BOGTRYKKERI.